

Brevvekslingen mellem Aage Friis og Friedrich Meinecke 1901-1949

AF
PETER HERTEL RASMUSSEN

Nærværende artikel er inspireret af professor emerita Inga Flotos artikel fra 1995: „Venskab. Korrespondancen mellem Erik Arup og Lauritz Weibull“,¹ der analyserede venskabet mellem den danske historiker Erik Arup (1876-1951) og hans svenske kollega Lauritz Weibull (1873-1960). Venskabet indledtes med et møde i Lübeck i 1907 i begyndelsen af deres karriere, som i 1916 skulle gøre først Arup til professor i historie ved Københavns Universitet og siden Weibull til professor ved universitetet i Lund i 1919. Begge stod i opposition til de herskende synspunkter på historisk metode og opfattelsen af dansk middelalder i deres respektive lande, og begge skulle i årtierne derefter fremlægge banebrydende nye vurderinger af dansk middelalderhistorie. Som Floto så det, var venskabets udgangspunkt *mødet* mellem de to en forårmorgen i Lübeck, hvor de begge var ved at gennemgå materiale til nordisk handelshistorie i Lübecks *Stadtarchiv*. Mødet resulterede i et livslangt venskab og i en korrespondance, som varede ved, indtil Arup afgik ved døden i 1951. Ifølge Floto gav korrespondancen et indblik i begges overvejelser om historien, om deres forskelligheder, ligesom den gav et „klassisk billede“ af, hvordan et venskab forløber.

Mens der, som det vil fremgå af det efterfølgende, var klare forskelle mellem Arup og Weibull på den ene side og så Arups modpol i dansk historieforskning i første halvdel af 1900-tallet, Aage Friis (1870-1949), og dennes tyske kollega, Friedrich Meinecke (1862-1954), på den anden, så var der også talrige lighedspunkter. Også for Friis og Meinecke begyndte venskabet med *mødet*, denne gang i *Geheimes Staatsarchiv* i Berlin ca. 1899 (der hersker usikkerhed om det præcise årstal, se nedenfor), hvor Meinecke var arkivar, og hvor Friis var på besøg

¹ *Historisk Tidsskrift*, 95 (1995), s. 241-296. Jeg takker professor Niklas Olsen for gennemlæsning af manuskriptet og seniorforsker mag.art. Jesper Dühring Jørgensen for gode råd.

for at samle materiale til sit arbejde om slægten Bernstorff i dansk historie. Begges hovedinteresse lå inden for perioden fra ca. 1750 og op til det forrige århundredeskifte; for begge var udgangspunktet en hermeneutisk vinkel i udforskningen af staten, udenrigspolitikens primat, de store personligheders afgørende rolle i historien samt den kultur, dette foregik indenfor.

Sammenlignet med brevvekslingen mellem Arup og Weibull er der klare forskelle til korrespondancen mellem Friis og Meinecke. Mens korrespondancen mellem de to førstnævnte som nævnt begyndte efter mødet i Lübeck, indledtes korrespondancen mellem Friis og Meinecke i realiteten først efter en 20-års pause frem til efter 1. Verdenskrigs afslutning, og den nåede sit højdepunkt efter 1945. Bl.a. grundet tilbagevendende sygdomsperioder var det begrænset med personlige møder; ud over møderne i Berlin omkring århundredeskiftet ses Friis kun at have besøgt Meinecke i Berlin en gang (1922), mens Meinecke var i Danmark to gange (i 1924 og i 1935). Det bør dog fastholdes, at Friis i hele mellemkrigstiden og efter 1945 bestandigt søgte at få personlige møder i stand, men uden held.

Korrespondancen er noget særligt i en europæisk sammenhæng, for Meinecke korresponderede kun med få udenlandske kolleger. De tre tysk-franske krige i hans levetid forklarer nok fraværet af franske historikere og de få britiske. Brevvekslingen med Friis karakteriseres i en nyere tysk artikel om modtagelsen af Meinecke i udlandet som den mest „vedvarende“ („dauerhafteste“) – kun tilnærmelsesvis overgået af korrespondancen med den italienske filosof Benedetto Croce (1866-1952).² Mens Friis måske var Meineckes vigtigste udenlandske forbindelse, gjorde noget tilsvarende sig ikke nødvendigvis gældende for Friis. Ud over sit netværk af nordiske historikere førte Friis fra 1917 og frem til 1944 en omfattende korrespondance (ca. 100 breve) med en anden tysk historiker, nemlig den højreorienterede Arnold Oskar Meyer (1877-1944).

Selvom de fire historikers respektive livsløb stort set var kronologisk sammenfaldende, så de selv og eftertiden forskelligt på deres livsgerning. I den positive ende stod Arup og Weibull: Begge kom til at danne skole og satte afgørende præg på forvaltningen af den erslevske kildekritik og middelalderforskningen i 1900-tallet. For både Friis og Meinecke var sagen anderledes, for ingen af dem dannede skole, og for begge betød deres sidste år et lavpunkt i deres liv. Således konstaterede Friis i sine breve til Meinecke i 1945/46 bittert, at alt det, han

² Se Michael Erbe: „Zur Meinecke-Rezeption im Ausland“ i Michael Erbe (red.): *Friedrich Meinecke heute. Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestag am 5. und 6. April 1979*, Berlin 1981, s. 148f.

havde arbejdet for siden årene fra før 1. Verdenskrig, nu lå i ruiner, og Meinecke måtte indse, at det Tyskland, han hele sit liv havde set op til som en politisk og kulturel magt af første rang, nu var gået til grunde i nazismens store civilisationsnedbrud.

Det vil være synd at sige, at brevsvekslingen rummer mange historieteoretiske overvejelser. Som historikeren Holger Hjelholt anførte i sin anmeldelse af Meineckes korrespondance (*Ausgewählter Briefwechsel*, se nedenfor), drejede brevsvekslingen med Friis sig mere om „personelle forhold end om videnskabelige spørgsmål“.³ Dette er dog kun delvist rigtigt. Som der vil blive argumenteret for nedenfor, indeholder korrespondancen også markeringer i spørgsmål af historisk interesse, herunder især efter 1945 om historiens rolle som vejleder. Hertil kommer, at korrespondancen giver et indblik i deres samarbejde om udforskningen af det, der for dem var en fælles historie: udviklingen i Tyskland og det dansk-tyske forhold.

Aage Friis

Aage Friis blev født i 1870 og tog sin magisterkonferens i 1896.⁴ Hans dybe optagethed af den sønderjyske nationalitetskamp førte til, at han engagerede sig politisk og publicistisk til fordel for de dansksindede nordslesvigere. Samtidig nærrede han med sin elev Axel Linvalds ord en overbevisning om „det danske folks skæbnefællesskab i fortid, nutid og fremtid med det tyske folk og dets kultur“.⁵

Sideløbende med sine politiske aktiviteter lagde Friis gennem omfattende arkivundersøgelser i de bernstorffske familiearkiver og andre private og offentlige arkiver (Friis var den første danske historiker, som fik adgang til det slesvig-holstenske ridderskabs arkiv i Itzehoe)

³ Holger Hjelholt: „Friedrich Meinecke, Werke I-VI“, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., 1. bd. (1963-66), s. 500.

⁴ Afsnittet bygger på Axel Linvalds nekrolog over Aage Friis, *Sønderjyske Årbøger*, 1950, s. 1-14, Povl Bagges nekrolog i *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 3. bd. (1950-52), s. 322ff., Erik Stig Jørgensen i *Dansk Biografisk Leksikon*, bind 4, København 1980, s. 649ff. samt Erling Ladewig Petersens „Hermeneutisk-kritisk skoling: Aage Friis“ i Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bind 10, *Historiens historie*, København 1992, s. 294ff. Endvidere Ole Feldbæks vurdering af Aage Friis som 1700-tals historiker i sammes „Litteraturvejledning“ i bind 2 i Carsten Due-Nielsen m.fl. (red.): *Dansk Udenrigspolitik Historie*, København 2002, s. 520. Endelig Niklas Olsen: „Aage Friis mellem dansk og tysk historievidenskab“ i Niklas Olsen, Karl Christian Lammers og Palle Roslyng-Jensen (red.): *Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark*, København 2015, s. 121-151.

⁵ Om Friis' syn på Danmarks forhold til Tyskland og især til Slesvig-Holsten, se Jörn-Peter Leppien: „Aage Friis und das dänisch-deutsche Verhältnis. Zum 100. Geburtstag des dänischen Historikers und Politikers am 16. August 1970“, *Grenzfriedenshefte*, 2/3, 1970.

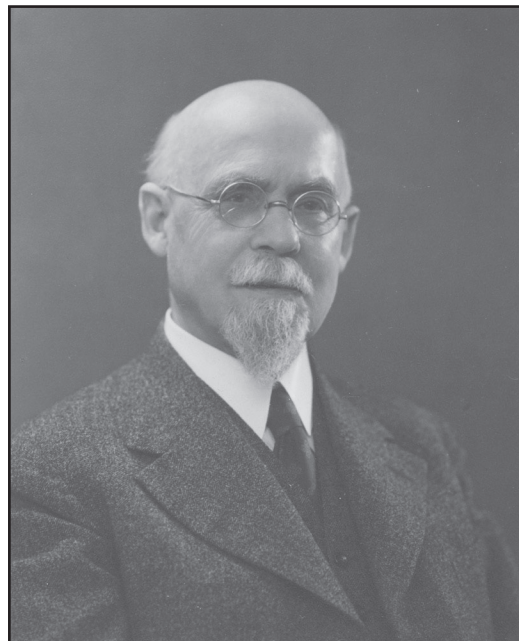

Fig. 1: Aage Friis (1870-1949), professor i historie ved Københavns Universitet fra 1913 til 1935. Hovedvægten i hans livsværk lå i udforskningen af de politiske og kulturelle forbindelser mellem Danmark og Tyskland i 1700-tallet og af det sønderjyske spørgsmål fra 1864 frem til genforeningen i 1920. Foto fra først i 1930'erne: Elfelt & Co, Det Kgl. Bibliotek.

grundstenen til det, der blev hans livsværk, nemlig skildringen af den oprindeligt mecklenburgske familie Bernstorffs betydning i dansk historie. I 1903 udkom første bind af *Bernstorfferne og Danmark* og i 1919 andet bind. Bind 1 rummer en indfølelse og stærkt engageret skildring af Bernstorfferne og deres centrale position i den dansk-tyske statsmandskreds i Helstaten og af den europæiske kultur, som prægede disse familier. Hertil kom dokumentindsamlingen *Bernstorffske Papirer*, I-III fra 1904-1913, som sammen med slægtshistorikeren Louis Bobés (1867-1951) samtidige udgivelse af papirer fra Reventlowernes familiearkiver (*Efterladte Papirer fra den Rewentlowske Familiekreds*, bind I-IX, 1895-1932) udgør et centralt dansk bidrag til det slesvig-holstenske ridderskabs historie i 1700-tallet.

På basis af det bernstorffske kildemateriale forsvarede Aage Friis i 1899 sin disputats *A.P. Bernstorff og Ove Høegh-Guldberg*. Disputatsen er dog primært en karakteristik af den ældre Bernstorffs (J.H.E. Bernstorff) ideer og holdninger over for den konservative Høegh-Guldberg og handler ikke så meget om den ældre Bernstorffs politik som oversekretær i Tyske Kancelli over for eksempelvis det slesvig-holstenske ridderskab eller om brorsønnen den yngre Bernstorff (A.P. Bernstorff).

Som Friis så Danmark i 1700-tallet gennem dets ledende personligheder i skikkelse af Bernstorfferne, så han også samlingen af Tyskland i 1871 og det moderne Tyskland gennem en stor historisk per-

Fig. 2: Friedrich Meinecke (1862-1954), professor i historie ved flere tyske universiteter fra 1901 frem til 1932, hvor han som professor i Berlin tog sin afsked. Redaktør af Historische Zeitschrift i en menneskealder fra 1896 til 1935. En af de mest indflydelsesrige tyske historikere i 1900-tallet. Hans forskning lå inden for tysk idéhistorie fra 1700-tallet til 1945, ledsaget af et stedse mere desillusioneret syn på forholdet mellem magt og moral. Foto: Ullstein Bild/Ritzau Scanpix.

sonlighed, nemlig Bismarck. Ret modigt på et tidspunkt, hvor modviljen over for Tyskland var udbredt, kastede Friis sig ud i at skrive en Bismarck-biografi ud fra ønsket om at give den danske offentlighed et mere nøgternt syn på Bismarck og det nye Tyskland. Begge værker forblev torsoer, idet skildringen af Bernstorfferne kun nåede til A.P. Bernstorffs første tid i Danmark, og Bismarck-biografiens første bind fra 1909 standsede ved 1848.

I 1907 førte Friis' publicistiske virksomhed som sønderjysk skribent ved *Politiken* og andre radikale aviser til, at han blev udnævnt til Udenrigsministeriets konsulent i slesvigske spørgsmål. I 1910 overtog han endvidere det nyoprettede Pressebureau med den opgave at understrege Danmarks absolutte neutralitet og dets ønske om et godt forhold til andre stater, herunder især Tyskland. I den forbindelse tog han kontakt til generaldirektøren for told- og skattevæsenet Marcus Rubin, som tilbød at skrive en artikel, der anonymt skulle bringes i tysk presse. Formålet med artiklen skulle være at overbevise den tyske offentlighed om, at Danmark oprigtigt stræbte efter et godt forhold til Tyskland, og at Danmark havde opgivet håbet om at genvinde Slesvig. Til gengæld burde Tyskland behandle de dansksindede i Nordslesvig på en anstændig måde.

Artiklen blev bragt i *Preussische Jahrbücher* i 1911. Det blev imidlertid ret hurtigt opklaret, hvem forfatteren var, og hvilken rolle Pressebu-

reaet havde spillet.⁶ Da der i artiklen var synspunkter og udtryk, som virkede stødende på mange danske og ikke mindst sønderjyder, rettedes der en voldsom kritik mod både Rubin og Friis, som kulminerede i en folketingsdebat i 1912. Sagen efterlod „et hærgnet Pressebureau“ og en chef, som nu måtte finde andre græsgange. Da professor J.A. Fridericia døde senere på året, søgte og fik Friis hans professorat, som han tiltrådte i 1913.⁷

Aage Friis – med hans elevs Povl Bagges ord denne „livfulde, handlekraftige og efterhånden noget rastløse mand“ – kastede sig i 1919 over et nutidigt emne, nemlig det (næsten) fuldendte værk *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark*, I-III (1921-48), suppleret med dokumentamslingerne *Det nordslesvigske Spørgsmål 1864-1879*, I-VI (1921-48) og *Europa, Danmark og Nordslesvig 1864-1879*, I-III (1939-48). Baseret på et særdeles omfattende kildegrundlag gav han et billede af skiftende danske regerings politik i forhold til Sønderjylland frem til 1920 i form af langstrakte referater af diplomatiske forhandlinger. Allerede i samtiden blev der rejst tvivl om, hvorvidt resultatet stod mål med denne overvældende arbejdsindsats.

I mellemkrigstiden engagerede Friis sig i det internationale historikersamarbejde; således blev han i 1926 formand for „Den Danske Komité for Historikernes Internationale Samarbejde“ og samme år medlem af „Den internationale Historikerkomité“, og flere af hans værker blev oversat til andre sprog, (herunder *Bernstorfferne og Danmark* til tysk). Ifølge Povl Bagge var Aage Friis „i en årrække uden tvivl den internationalt bedst kendte af danske historikere“.⁸

Den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i 1933 fyldte Friis med afsky for nazismens voldshandlinger og dens forfølgelse af jøder og anderledes tænkende. I 1933 blev Friis medlem af „Den danske Komité for Landflygtige Aandsarbejdere“ og formand for „De Samvirkende danske Emigranthjælpekomiteer“. I den egenskab engagerede han sig stærkt i hjælpearbejdet til fordel for de tyske emigranter og akademikere, som måtte flygte fra Det Tredje Rige til Danmark, men det var et arbejde, som ifølge Povl Bagge „næsten sled ham op“. Dette forhold og

⁶ For de nærmere detaljer om afsløringen af, hvem der stod bag artiklen, se Bjørn Svensson: *Tyskerkursen*, Viborg 1983, s. 47f.

⁷ Se kapitlet om Aage Friis og Pressebureauet i Viggo Sjøqvists afsnit „Tidsrummet 1906-1919“ i Klaus Kjølens og Viggo Sjøqvist (red.): *Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970*, bind I 1770-1919, København 1970, s. 371ff., citat s. 375. Se også Erik Stig Jørgensens omtale af dette forløb i hans bidrag om Aage Friis i *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)*, København 1976, s. 62ff. Friis fratrådte posten som konsulent i slesvigske spørgsmål i 1914.

⁸ Dette og det efterfølgende citat stammer fra Bagges nekrolog over Friis (1950).

personstriden mellem ham og Arup, der i årene op til 2. Verdenskrig lammede det danske historikermiljø, gjorde, at han allerede i 1935 som 65-årig forlod professorposten og i 1939 posten som formand for Den Danske Historiske Forening, en post, han havde varetaget siden 1929.⁹ Aage Friis afgik ved døden den 6. oktober 1949.

Friedrich Meinecke

Friedrich Meinecke blev født i 1862 i Salzwedel i den nuværende tyske delstat Sachsen-Anhalt. Hans familie havde i årtier levet i denne nordvestlige afkrog af Brandenburg som kongetro preussere, og Meinecke bevarede til sine dages ende en glorificerende opfattelse af Preussen, dets kultur og dets rolle som den tyske stat, der samlede Tyskland.

Efter værnepligt i Stettin virkede Meincke i nogle år som arkivar ved *Geheimes Staatsarchiv* i Berlin fra 1887. Det var i den periode, han mødte Aage Friis første gang. Friis var i Berlin for at foretage arkivstudier til *Bernstorfferne og Danmark*, men der hersker usikkerhed om det præcise årstal. Ifølge et nyere biografisk arbejde over Meineckes liv fandt mødet sted i efteråret år 1900. Friis på sin side skrev i forordet til den danske udgave af *Die deutsche Katastrophe*, at mødet fandt sted i 1898.¹⁰

I 1901 blev Meinecke udnævnt til professor i historie ved universitetet i Strassburg i Elsass/Alsace for så i 1906 at flytte til universitetet i Freiburg im Breisgau i storhertugdømmet Baden på den anden side af Rhinen. I den liberale atmosfære i Baden, som allerede fra det tidlige 1800-tal havde stået som foregangsland for demokratiske og konstitutionelle reformer, stiftede Meinecke bekendtskab med en politisk

⁹ Om et centralt element i historikerstriden, nemlig Friis' forhold til Arup, se Thyge Svendstrup: *Arup. En biografi om den radikale historiker Erik Arup, hans tid og miljø*, København 2006; om Friis' rolle som formand for Den Danske Historiske Forening, se Pelle Oliver Larsen: „En historisk forening, Historisk Tidsskrift og historikerstridens afslutning 1927-1950“ i *Historisk Tidsskrift*, 115 (2015), s. 405-451. På s. 448 anfører Larsen, at Friis (som i og efter 1939 også forlod de andre bestyrelsesposter, han indtil da havde haft inden for dansk historieforskning) i 1939 var „en færdig mand“.

¹⁰ Gisela Bock og Gerhard A. Ritter (red.): *Friedrich Meinecke, Neue Briefe und Dokumente*, München 2012, s. 59 og Friis' forord til *Den tyske Katastrophe*, København 1948, s. 6. Om Meineckes arkivår, se hans *Erlebtes 1862-1901*, Leipzig 1940, s. 137ff. og s. 213ff. Friis bliver ikke nævnt. Om Meinecke som historiker, se Ernst Schulin: „Friedrich Meinecke“, i Hans-Ulrich Wehler (red.): *Deutsche Historiker*, I, Göttingen 1971, Heinz Dollingers biografi i *Neue Deutsche Biographie*, XVI, Berlin 1990 samt indledningen i Gerhard A. Ritter (red.): *Friedrich Meinecke. Akademischer Lehrer und emigrierter Schüler. Briefe und Aufzeichnungen 1910-1977*, München 2006. For en dansk vurdering, se Inga Floto: *Historie – En videnskabsteoretisk undersøgelse*, København 1996, s. 78ff.

kultur, som lå milevidt fra den preussiske livsverden, der havde dannet bagtæppet for hans barndom og ungdom på Brandenburgs magre sandjorder.

Meineckes hovedindsats lå ifølge den tyske historiker Heinz Dollinger¹¹ – bortset fra hans omfattende forfatterskab – i hans „literarischer und organisatorischer Wissenschaftsverwaltung“. Dels i form af redaktørposten i *Historische Zeitschrift* i mere end en menneskealder fra 1896 til 1935, dels som formand for Historische Reichskommission frem til han blev udrenset af nazisterne i 1934, men også i en omfattende virksomhed som anmelder og forfatter af tidsskriftartikler (ca. 400 titler). Hans berømmelse som idéhistoriker hviler på værker, som alle undersøgte staten som en magtfaktor i udviklingen af nationalstaten. Hvis man ser dem under ét, kan man følge Meineckes voksende desillusionering over udviklingen af den tyske nationalstat fra grundlæggelsen i 1871 hen over nederlaget i 1918 og frem til 1930'erne. Afslutningen af den tyske nationalstats historie i 1945 var emnet for Meineckes sidste arbejde, *Die deutsche Katastrophe*, fra 1946. Her var den politiske desillusionering total, og kun tysk kultur står tilbage som en vejledning for det tyske folk i dets søgen efter en ny fremtid.

Meineckes første store værk var *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1908). På grundlag af analyser af idéudviklingen ikke kun hos statsmænd som Humboldt og Bismarck, men også hos filosoffer og politiske tænkere fulgte Meinckes disse ideers nedslag i den førte politik over et tidsrum, som rakte fra Goethe-tidens kosmopolitisme frem til de nationale værdier, som fandt deres udtryk i Tysklands samling under Bismarcks føring i 1871.¹²

Som Meinecke så den tyske magtstat efter *Reichsgründung* 1871, var den kendetegnet ved at udgøre den konkrete realisering af ideen om staten som en organisk enhed, der i fred og krig beskytter nationen. De idémæssige udviklinger, som Meinecke havde fulgt hos den preussiske kreds af kulturpersonligheder inden for filosofi, litteratur og politiske tænkere over til magtens praktikere i skikkelse af Bismarck, hav-

¹¹ Heinz Dollinger (1929-2011), professor i historie ved universitetet i Münster, forskningstyngdepunkter i tysk historie i 800- og 1900-tallet; forfatter til biografien over Friedrich Meinecke i *Neue Deutsche Biographie*, se note 10.

¹² Gennemgangen af Meineckes forfatterskab baserer sig på George G. Iggers: *Deutsche Geschichtswissenschaft*, München 1971, Robert A. Pois: *Friedrich Meinecke and German Politics in the Twentieth Century*, University of California Press 1972, H. Stuart Hughes: *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930*, London 1974, Felix Gilbert: *History-Choice and Commitment*, Harvard UP 1977 og Jonathan B. Knudsen: „Friedrich Meinecke“ i Hartmut Lehmann & James Van Horn Melton (red.): *Paths of Continuity. Central European Historiography from the 1930s to the 1950s*, Cambridge 1994, s. 49ff.

de nu fundet deres konkrete udtryk i en ny tysk stat, som betød, at magtstaten og kulturstaten var ét. Statens vigtigste formål var at føre udenrigspolitik, og statens indre politik var underordnet udenrigspolitikens primat. Og videre, at indrepolitiske reformer alene sås som betinget af de krav, som statens udenrigspolitik stillede. Der var imidlertid tale om en proces, som endnu ikke havde nået sin fuldendelse. Hvad der manglede, var en stedse større inddragelse af befolkningen i den politiske proces.

I 1914 flyttede Meinecke tilbage til Berlin for at overtage professoratet i historie ved Berlins universitet. Som også Friis søgte Meinecke tidligt at komme i forbindelse med det politiske miljø i form af det wilhelmske Tysklands politiske ledere. Hos bl.a. rigskansler Bethmann Hollweg fandt han en samtalepartner for sine tanker om bl.a. tyske anneksioner efter en forventet tysk sejr i 1. Verdenskrig. Sammenlignet med, hvad der ellers blev fremført af ekstreme anneksionskrav, var Meineckes forestillinger ret mådeholdne. Efter det tyske nederlag i 1918 og Weimarrepublikkens grundlæggelse blev Meinecke „fornuftsrepublikaner“, bl.a. fordi han indså, at en videreførelse af førkrigstidens aggressive udenrigspolitik, således som både gamle og unge nationalister ønskede det, ville lede til yderligere pres udefra med det resultat, at det, der nu var tilbage af den tyske nationalstat, ville blive truet med opløsning.

Meineckes næste store arbejder var *Die Idee der Staatsraison in der neueren Geschichte* (1924). På baggrund af det tyske nederlag i 1918 undersøgte Meinecke, hvorledes magt og stat kunne retfærdiggøres, når staten var på kollisionskurs med kultur. For mens der i *Weltbürgertum und Nationalstaat* ingen modsætning havde været mellem staten som en magtfaktor og kulturen (forstået som den menneskelige ånds udfoldelse som en del af et fællesskab mellem *Kultur und Staatsnation*¹³), så betød nederlaget i 1918, at Meinecke kom til at nære alvorlig tvivl om, hvorvidt magt og kultur overhovedet kunne forenes. I og med at Meinecke indtil 1920'erne havde været i vildrede med, hvorledes han ville definere kultur, kom han nu til at se kultur som individuel frihed inden for det menneskelige samfund. Samtidig måtte han erkende, at staten bestandigt ofrede denne frihed i sine bestræbelser på at sikre sin egen overlevelse. Denne modsætning skulle fortsætte i Meineckes forfatterskab helt frem til *Die deutsche Katastrophe*, hvor Meinecke endegyldigt forkastede magtstaten.¹⁴

¹³ Se Pois 1972, s. 102.

¹⁴ Om magtstatens begrebshistorie, se Sebastian Olden-Jørgensen: „Magtstatens transformationer. En begrebshistorisk og historiografisk undersøgelse,“ *Historisk Tidsskrift*, 108 (2008), s. 30-65.

I 1932 gik Meinecke på pension. Samme år advarede han som overbevist antinazist indtrængende mod, hvad han så komme, nemlig „Det Tredje Riges heksekeddel“, hvor „alte Kulturgüter“ ville gå til grunde.¹⁵ I 1935 opgav han efter nazistisk pres posten som redaktør af *Historische Zeitschrift*. Efter det tyske nederlag i 1945 stod han tilbage som den ukompromitterede tyske åndspersonlighed, som bestandig havde været modstander af nazismen. Sin forklaring på Tysklands vej ud i katastrofen nedfældede han i sin sidste monografi, *Die deutsche Katastrophe* (1946). Efter at have genoptaget lærergerningen ved sit gamle universitet udnævntes han i 1948 til rektor for Freie Universität i Vestberlin. Han døde den 6. februar 1954 i Berlin.

Kildegrundlaget

Udgangspunktet for denne undersøgelse er Aage Friis' særdeles omfangsrige privatarkiv, suppleret med de to brevsamlinger, som efter Meineckes død blev udgivet i Tyskland i henholdsvis 1962 og 2012, og som indeholder breve fra Meinecke.

Aage Friis' arkiv, som beror i Erhvervsarkivet under Jysk Selskab for Historie, Erik Engbergs transskriptioner 1975-2003 (i det følgende: EA), omfatter korrespondancen både til og fra Meinecke. Privatarkivet blev i perioden fra 1954 til 1975 afleveret til Rigsarkivet af hans søn, forfatter og cand.polit. Finn Friis. Fra 1975 til sin død i 2003 afskrev forhenværende retsassessor Erik Engberg stort set alle breve i korrespondancen. Dette arbejde blev igangsat af den senere rigsarkivar Vagn Dybdahl for Jysk Selskab for Historie med henblik på en brevudgivelse, som dog aldrig blev til noget.

Hvis man ser på Engbergs transskriptioner af korrespondancen til og fra Meinecke, omfatter den korrespondancen fra 1921 frem til og med 1948; de første breve og postkort op til 1921 samt korrespondancen i 1949 op til Friis' død i oktober det år blev derimod ikke transkriberet. Ifølge Rigsarkivets foreløbige arkivregistratur over Friis' privatarkiv omfatter korrespondancen med Meinecke 98 breve og postkort.¹⁶ I det følgende benyttes Engbergs transskriptioner, dog undtaget årene op til 1921 og året 1949, hvor originalerne benyttes. Det samme gælder korrespondancen mellem Friis og hans elev, den danske historiker C.O. Bøggild-Andersen samt den norske historiker Halvdan Koht.

¹⁵ Se Ingo Haar: *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*, Göttingen 2002, s. 171.

¹⁶ For Aage Friis' privatarkiv, se *Foreløbige Arkivregistraturer, ny serie, bind 11: Privatarkiv, historikeren Aage Friis 1870-1949. Privatarkiv, historiske samlinger og bibliografi*, Rigsarkivet, København 1975. Friis' korrespondance med Meinecke omtales på s. 72.

I anledning af Meineckes 100-års fødselsdag i 1962 påbegyndtes i 1957 udgivelsen af hans samlede værker. Meineckes korrespondance under titlen *Ausgewählter Briefwechsel* indgik i værkudgivelsen som bind 6 og omfatter alene breve fra Meinecke.¹⁷ I alt indeholdt denne publikation 418 breve fra Meinecke, heraf 19 til Friis. Aage Friis var en af de få uden for Vesttyskland, hvis breve fra Meinecke indgik i udgaven. For at tage højde for den tilvækst af breve fra Meinecke, som efter 1962 kom frem, udarbejdede Gerhard A. Ritter og Gisela Bock en supplerende udgave af breve fra Meinecke med titlen *Neue Briefe und Dokumente*. Brevsamlingen udkom i 2012¹⁸ og omfatter 523 dokumenter, udvalgt ud af et samlet antal på ca. 2.500 breve. Det første brev daterer sig fra 1878, og udvalget slutter i 1953. Brevene til Aage Friis står fortsat som en af de større blandt korrespondancen med kolleger uden for det tysksprogede område med i alt 17 „nye“ breve fra Meinecke til Aage Friis, det første fra 1901 og det sidste fra 1949.

Forskningssituationen

Korrespondancen mellem Aage Friis og Friedrich Meinecke er kun i begrænset omfang blevet undersøgt fra dansk side. Den blev kendt af en videre kreds takket være Holger Hjelholts anmeldelse af Meineckes *Werke* i 1960'erne (se ovenfor note 3), men dette betød ikke, at korrespondancen blev gjort til genstand for nærmere studier. En undtagelse er Niklas Olsen, som i sin artikel „Aage Friis mellem dansk og tysk historieforskning“ fra 2015 (se note 4) inddrog korrespondancen.

En indgang til placeringen af Meinecke og hans brevveksling med Friis i tysk historieforskning er de to bibliografier, som blev udarbejdet til brug for to kollokvier om Meineckes betydning; den første er Monika Fettkes *Friedrich Meinecke-Bibliographie bis 1979*, efterfulgt af Stefan Meinekes *Friedrich Meinecke-Bibliographie 1989-2006 mit Nachträgen für die Zeit bis 1979*¹⁹. Begge bibliografier indgik i to samleværker i anledning af henholdsvis 25-årsdagen og 50-årsdagen for Meineckes død. Imidlertid er der ifølge disse bibliografier ikke mange tegn på, at kor-

17 Friedrich Meinecke: *Ausgewählter Briefwechsel*, red. Ludwig Dehio og Peter Classen, bd. 6 i Friedrich Meinecke: *Werke*, red. Hans Herzfeld m.fl., Stuttgart 1962.

18 Gisela Bock og Gerhard A. Ritter (red.): *Friedrich Meinecke, Neue Briefe und Dokumente*, München 2012, i det følgende NBD. Gennemgangen af historikken bag de to brevsamlinger er baseret på sidstnævnte værks forord, s. 2ff.

19 Fettkes bibliografi indgik i Michael Erbe, 1981, s. 201-258 og Meinekes bibliografi i Gisela Bock/Daniel Schönplug (red.): *Friedrich Meinecke in seiner Zeit-Studien zum Leben und Werk*, Stuttgart 2006.

respondancen med Friis er blevet behandlet i den tysksprogede litteratur om Meinecke.

En undtagelse er dog Karl Dietrich Erdmanns (1910-1990) monografi fra 1987 om de internationale historikerkongresser.²⁰ I analysen af baggrunden for udelukkelsen af tyske historikere fra den første historikerkongres i Bruxelles efter 1. Verdenskrig i 1923 inddrages i begrænset omfang korrespondancen mellem Friis, Meinecke og den norske historiker Halvdan Koht om udelukkelsen.

Hvad angår modtagelsen af *Die deutsche Katastrophe* i Norden har den tyske historiker Wolfgang Wippermann²¹ i sit bidrag til Michael Erbes samleværk fra 1981 (se note 2) understreget, at Friis i sin anmeldelse i *Svenska Dagbladet* i højere grad så *Die deutsche Katastrophe* som et selvbiografisk indlæg end som et videnskabeligt bidrag til bearbejdningen af Tysklands historie under nationalsocialismen. Selv ser Wippermann *Die deutsche Katastrophe* „ikke kun“ som et selvbiografisk værk, men også som et værk, der „i større omfang“ hører hjemme i den „konservativ-liberale fascisme-diskussion“.²² I Bocks og Schönplugs samleværk fra 2006 (se note 2) drejer Wippermanns bidrag sig på ny om *Die deutsche Katastrophe*, men denne gang inden for rammerne af den tyske historikerstrid fra 1980'erne.²³

Hvis man ser på Meineckes position i den tyske reception af den schweiziske historiker Jacob Burckhardts syn på den preussiske magtstat, gav Meinecke Burckhardts værk *Weltgeschichtliche Betrachtungen* en velvillig anmeldelse i *Historische Zeitschrift*, uagtet at Meinecke var uenig i Burckhardts betoning af kulturen i bystaten Basel og ikke magtstræben som den afgørende drivkraft i bystatens historie. Resten af sit liv vendte Meinecke bestandig tilbage til Burckhardts modstilling af magtstat og kulturstat. I og med at Meineckes korrespondance med Friis efter 1945 rummer flere henvisninger til Meineckes Burckhardt-beskæftigelse (men uden reaktion fra Friis), er der en kort hen-

²⁰ Se Karl Dietrich Erdmann: *Die Ökumene der Historiker-Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987, s. 109-111.

²¹ Wolfgang Wippermann (1945-2021), tysk historiker, professor i nyere tids historie ved *Freie Universität* i Berlin; har bl.a. skrevet om nationalsocialismens epoke i Tyskland, DDR's historie og totalitarismeteorier.

²² Wolfgang Wippermann: „Friedrich Meineckes *Die deutsche Katastrophe*. Ein Versuch zur deutschen Vergangenheitsbewältigung“, i Michael Erbe (red.): *Friedrich Meinecke heute. Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestag am 5. und 6. April 1979*, Berlin 1981, henholdsvis s. 113 og s. 102.

²³ Wippermann: „Deutsche Katastrophe: Meinecke, Ritter und der erste Historikerstreit“ i Bock/Schönplug 2006, s. 177-191.

visning til Friis/Meinecke-korrespondancen i en nyere monografi om Jacob Burckhardt og hans Basel.²⁴

Friis' korrespondance med Meinecke er altså kun i begrænset omfang blevet genstand for egentlige undersøgelser, men hvad nyt kan en egentlig undersøgelse bringe? Svaret er indsigt i dansk-tysk videnskabsudveksling i Weimarrepublikkens dage, et bidrag til kortlægningen af holdningen i den danske offentlighed og især i den akademiske verden til Tyskland og tysk kultur efter det tyske nederlag, herunder spørgsmålet om en genoptagelse af førkrigsårenes kulturelle forbindelse til Tyskland. Men også til kortlægningen af den akademiske verdens og især danske historikers tætte forbindelser til tysk kultur i en tid, hvor kendskabet til det tyske sprog var en selvfølge, og hvor Tysklands kulturelle position stod uantastet.

Brevvekslingens tre faser.

Friis' korrespondance med Meinecke indledtes med et par breve i 1901, fulgt op af et enkelt brev fra 1917;²⁵ den afsluttedes i efteråret 1949, da Friis afgik ved døden. Overordnet set kan korrespondancen mellem Aage Friis og Friedrich Meinecke opdeles i tre faser: Første fase fra 1921 og frem til 1933, anden fase fra 1933 til årsskiftet 1944/1945 og tredje fase fra 1946 til Aage Friis' død i 1949.

Brevvekslingen 1921 til 1933

Den første fase af brevskrivningen var præget af en betydelig personlig imødekommenhed og en gensidig hjælp til udarbejdelse af publikatio-

²⁴ Jakob Burckhardt (1818-1897), schweizisk kulturhistoriker; læste historie i Berlin under Droysen, men tilbragte herefter resten af sit liv i Basel, hvor han blev professor ved universitetet. Skrev bl.a. *Die Cultur der Renaissance in Italien* (1860), *Griechische Culturgeschichte* (1898-1902) og *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (1905). Meineckes anmeldelse af sidstnævnte værk blev bragt i *Historische Zeitschrift*, bd. 97 (1906), s. 561-62. Om Meineckes syn generelt på Burckhardt, se Lionel Gossman: *Basel in the Age of Burckhardt-A Study in Unseasonable Ideas*, Chicago UP 2000, s. 439ff.; henvisningen til Meineckes korrespondance med Friis findes på s. 449. For en nyere fremstilling af Burckhardts liv og forfatter-skab, se Kurt Meyer: *Jacob Burckhardt – Ein Porträt*, Zürich 2009.

²⁵ De to første bevarede breve af henholdsvis 13. oktober og 28. november 1901 vedrører dels Meineckes forslag om anmeldelser af litteratur om dansk historie i *Historische Zeitschrift*, dels hans spørgsmål om, hvorvidt Friis kunne tænke sig at anmelde Kristians Erslevs monografi *Frederik IV og Slesvig* til *Historische Zeitschrift*, se RA, Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg 1. Brevet af 13. oktober er endvidere trykt som dok. 38 i NBD 2012. Endelig et brev fra Meinecke til Friis, dateret 5. april 1917 om, hvorvidt der er nogen danske historikere, der forsker i udviklingen af Brandenburgs forhold til Danmark efter 1679, se EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 1.

ner, inklusive deres finansiering. Begge var professorer ved henholdsvis Københavns og Berlins Universiteter, og de var begge redaktører af de centrale historiske tidsskrifter i Danmark og Tyskland, nemlig *Historisk Tidsskrift* og *Historische Zeitschrift*, hvilket gav dem en central placering i historikerlavet i deres respektive lande. Årtiet skulle også blive det første, hvor Meinecke efter flere forgæves tilløb for første gang besøgte København. Besøget fandt sted i efteråret 1924, og formålet var at holde et foredrag i Historisk Samfund om *Historische Betrachtungen über die Staatskunst der grossen Mächte*. Foredraget fandt sted den 2. oktober 1924.²⁶

Tyskland efter 1. Verdenskrig

Efter en håbefuld begyndelse, hvor Friis i 1921 kunne meddele Meinecke, at denne var blevet optaget som korresponderende medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab,²⁷ var de følgende år karakteriseret ved en åbenhjertig meningsudveksling om årsagerne til udbruddet af krigen i 1864 og af 1. Verdenskrig. Friis var som i de første efterkrigsår efter 1918 en klar modstander af de vestallierede landes politik over for Tyskland, som han vurderede som både inhuman og ødelæggende for det internationale samarbejde efter 1. Verdenskrig. Denne indstilling gav sig udslag i hans holdning til de åbenbare vanskeligheder med at få Tyskland til at efterleve Versailles-fredsslutningens bestemmelser om tyske krigsskadeerstatninger og forsøgene på at gennemtvinge betaling af krigsskadeerstatninger. Fra tysk side vægrede man sig mod at betale så meget som forlangt, og for at tvinge Tyskland til at betale besatte Belgien og Frankrig i januar 1923 Ruhr-området. Besættelsen udløste et sandt raseri blandt nationaltsindede tyskere, herunder Meinecke. De produktions- og indtægtstab, som Tyskland led på grund af Belgiens og Frankrigs udnyttelse af Ruhr-områdets kulforekomster, bidrog til, at tysk økonomi brød sammen i 1923 med hyperinflation til følge.

I maj 1921 lod Friis Meinecke forstå, at Tysklands politik op til 1864 havde bidraget til den nuværende „Weltunglück“, også selvom 1. Verdenskrig på ingen måde alene kunne lægges Tyskland til last. Siden slutningen af 1918 havde vestmagternes politik ifølge Friis bidraget meget til en „Unglück und Unheil von vielleicht noch grösserer

²⁶ Se Meinecke til Friis af 22. juli 1924, sammesteds, samt „Fortegnelse over Historisk Samfunds arrangementer 1899-1974“ i *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid*, 1976, s. 119.

²⁷ Friis til Meinecke af 20. april 1921, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 1. Meinecke blev optaget som ordinært medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab i 1926 og var ved sin død i 1954 det ældste udenlandske medlem af dette selskab.

Tragweite“,²⁸ en politik, som nu blev ført med en „geradezu perversen politischen Unklugheit“. ²⁹ Meinecke var på ingen måde enig med Friis i spørgsmålet om Bismarcks rolle, men i spørgsmålet om det stærkt forkastelige i vestmagternes politik efter 1918 over for Tyskland lå han helt på linje med Friis. Som Meinecke så det, kunne truslerne mod freden i Europa efter 1871 ikke bebrejdes Bismarck og hans „system“. Kimen til krigene siden 1864 lå ifølge Meinecke længere tilbage i form af Frankrigs og Napoleon 3.s ambitioner, ja, i det hele taget i „moderne stormagtspolitik“. Som Meinecke så det, var vi alle syndere, men de synder, som Ententen havde begået siden slutningen af 1918, var uden sidestykke.³⁰

Meineckes pessimistiske holdning til Tysklands fremtid kom frem i en samtale, han havde med Friis under et møde i hjemmet i Berlin-Dahlem i april 1922 (sandsynligvis det første møde efter mødet i Berlin ca. 1900). Besøget fandt sted på et tidspunkt, hvor Meinecke var stærkt optaget af arbejdet med *Die Idee der Staatsraison*, og hvor Meinecke med Friis' ord „ville væk fra samtidens historie, så vidt det var ham muligt“. Sine indtryk af besøget hos Meinecke nedfældede Friis i en privat rejserapport. Her omtalte han Meinecke i meget rosende vendinger. Ud over at have „gennemdrøftet en mængde spørgsmål i den frieste og elskværdigste form“ fandt Friis, at Meinecke „så afgjort (hørte til de) mest betydelige af alle tyske historikere“. Men når det gjaldt Tysklands nuværende stilling, udtalte Meinecke sig med stor pessimisme. „Ikke mindst pessimistisk var han over for spørgsmålet om den tyske videnskabs udvikling i de kommende tider“ i den økonomiske krisetilstand, der herskede i Tyskland, hvilket Meinecke havde suppleret med „en mængde drastiske træk om hvor forfærdelig vanskeligt, de var stillet“. Friis bed da også mærke i „den overvældende tarvelighed, næsten fattigdom, der prægede hans klæder og deres hjem“. ³¹

Senere på 1922 forudså Meinecke en økonomisk katastrofe for Tyskland med massearbejdsløshed, medmindre Frankrig ændrede sin politik „radikalt“, ellers ville Tyskland „rettungslos im Abgrund liegen bleiben“. Og i sit nytårsbrev fra januar 1923, hvor Friis ønskede ægteparret Meinecke godt nytår, medgav Friis, at et ønske om godt nytår kunne lyde mærkeligt „i disse dage, hvor Frankrig gør uret mod det tyske folk og hele verden“. Og en måned senere lod Friis forstå, at den fran-

²⁸ På dansk: „ulykke og fortræd af måske endnu større rækkevidde“.

²⁹ På dansk: „rent ud pervers politik og mangel på klogskab“.

³⁰ Friis til Meinecke af 13. maj 1921 og Meinecke til Friis af 23. maj 1921, sammesteds.

³¹ „Ophold i Berlin, 9.- 24. april 1922“ i EA Aage Friis, materialesamling 1900-1949, pk. 69, læg 4.

ske politik var „vanvittig og forbryderisk og kun kunne fremme nationalisme og vrøvl i Tyskland“. For Meinecke gav besættelsen af Ruhr-området anledning til dystre forudsigelser om Tysklands fremtidige skæbne: I februar 1923 mente han at kunne forudsige, at franskmændene ville forblive i „årevis“ i Ruhr-området med den konsekvens, at Tyskland ville „gå i hundene“ og sluttede af med det retoriske spørgsmål „wer soll sie (franskmændene, forfatterens bemærkning) wieder herauswerfen?“³²

Valget af Paul von Hindenburg til tysk rigspræsident i 1925 fyldte Friis med bange anelser: „Hindenburgs valg har fyldt alle venner af Tyskland og af den fredelige udvikling af Europa med dyb bekymring ... valget viser, at væksten af nationalistiske, militaristiske og anti-republikanske stemninger i overordentlig store dele af det tyske folk ubetinget vil forøge den i forvejen meget stærke mistillid til Tyskland, der hersker overalt udenfor Tysklands grænser. Når selv en mand som Otto Scheel kan anbefale Hindenburgs valg, viser dette, at der i politisk tænkende kredse i Tyskland hersker den samme utrolige mangel på politisk forståelse og på begrebet om hensyntagen til den øvrige verden, som var et af de mest skæbnesvangre træk i Tysklands politik efter 1870, eller om man vil, efter 1890. Jeg forudser, at Hindenburgs valg i allerhøjeste grad vil vanskeliggøre udviklingen frem mod fred og international forståelse“. Brevet afsluttedes med ordene: „Jeg ser meget mørkt på den nærmeste fremtid“.³³

Man skulle tro, at denne bredside mod, hvad Friis så som en dybt uheldssvanger udvikling, ville fremkalde et modsvar fra Meinecke, som dog nogle år før havde givet udtryk for en tilsvarende pessimistisk vurdering af Tysklands fremtid. Dette var dog ikke tilfældet, hvilket kan undre, idet Meineckes eget parti, det venstre-liberale Tysk-demokratiske Parti (DDP) netop ikke var en del af den koalition, som bragte Hindenburg til magten. Det er muligt, at Meinecke før valget så på Hindenburg som præsidentkandidat med bange anelser, men hvad der ligger fast, er, at Meinecke efter præsidentvalget fuldt ud bakkede

³² Meinecke til Friis af 8. juli 1922, Friis til Meinecke af 12. januar 1923 og af 13. februar 1923 samt Meinecke til Friis af 9. februar 1923, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 1. Citatet på dansk: „Hvem skal smide dem (dvs. franskmændene) ud igen?“

³³ Friis til Meinecke af 7. maj 1925, sammesteds. Otto Scheel (1876-1954), tysk historiker, overtog 1924 den nyetablerede lærestol for slesvig-holstensk og nordisk historie ved universitetet i Kiel. Medlem af NSDAP efter magtovertagelsen i maj 1933 og var fra 1941 til 1943 leder af *Deutsche Wissenschaftliche Institut* i København. Forfatter til den stærkt Englandskritiske udgivelse *Aufstieg und Niedergang der englischen See- und Weltmacht* (Flensburg 1941). Lod sig pensionere i 1945 og undgik dermed en offentlig diskussion af sin støtte til naziregimet.

op om Hindenburg med ordene: „Ein Staatsmann der Rechten, der einen aufgeklärten republikanischen Konservatismus begründete, das wäre etwas, das uns helfen könnte“. Som Hindenburg-biografen Wolfram Pyta har bemærket, stod Meinecke langt fra enhver form for nedgøring af Hindenburg som politisk vejviser i Weimarrepublikken.³⁴

Det siger næsten sig selv, at Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920 måtte give anledning til forskelligartede synspunkter. For Friis' vedkommende skete det dog ret sent, idet han først i 1923 tog emnet op. Ifølge Friis vakte det et „yderst penibelt indtryk“ i Danmark og i Norden, at „tysknationale“ elementer og desværre også „demokratiske“ elementer anfægtede 1920-grænsen. Som Friis så det, var der „i det væsentlige tale om en retfærdig afgørelse“, og de mangler, der måtte være ved 1920-grænsen, var „uundgåeligt“ følge af, at Tyskland, mens tid var, ikke havde søgt at afklare dette spørgsmål med Danmark. Den bed Meinecke dog ikke på; efter at have forsikret Friis om, at det skulle være muligt at nå til en forståelse, måtte han som tysker fastholde, at han anså den nuværende grænse for „utilfredsstillende“ („unbefriedigend“). For Meinecke var det afgørende hensynet til det tyske mindretal i Danmark, og måden at komme videre på ville være, at den danske stat sikrede det tyske mindretal fuld benyttelse af det tyske sprog og tysk skolegang. „Naturligvis“ ville noget tilsvarende gælde for det danske mindretal i Sydslesvig – eller som Meinecke foretrak at kalde mindretallet: „de hos os forblevne danske rester“. Som Meinecke så det, lå den største vanskelighed i at sondre mellem kulturelle og politiske behov, at bekæmpe nationalismen, men samtidig holde den nationale tanke højt – men hvis der var god vilje på begge sider, skulle det nok kunne lykkes at nå til en fælles forståelse om grænsen.³⁵

Meineckes problem var imidlertid, at den gode vilje allerede herskede fra dansk side. Allerede da spørgsmålet om det tyske mindretals stilling i Danmark blev rejst på fredskonferencen i Versailles i 1920, havde Danmark tilkendegivet, at der ikke ville blive tale om diskrimination af det tyske mindretals ret til at betjene sig af sit eget sprog og af sine egne skoler. Og da der i foråret 1922 gennemførtes forhandlinger mellem Tyskland og Danmark om en traktat til at løse de prakti-

³⁴ Se Meinecke: „Zur Reichspräsidentenwahl“, oprindeligt trykt i *Deutsche Einheit*, 7. årgang, nr. 19 af 9. maj 1925, genoptrykt i Georg Kotowski (red.): Friedrich Meinecke, *Politische Schriften und Reden*, Friedrich Meinecke Werke, bind 2, Darmstadt 1958, s. 382. Endvidere Wolfram Pyta: *Hindenburg-Herrschaft zwischen Hohenzollern und Hitler*, München 2007, s. 463ff. og s. 524f. Citatet på dansk: „En statsmand fra højre, som kunne grundlægge en oplyst republikansk konservatisme, det ville være noget, som kunne hjælpe os.“

³⁵ Friis til Meinecke af 19. december og Meinecke til Friis af 31. december 1923, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 1.

ske problemer, som var en følge af genforeningen, undgik de tyske forhandlere enhver formulering, som kunne udlægges som en tysk anerkendelse af 1920-grænsen. På intet tidspunkt anerkendte Weimarrepublikken 1920-grænsen.³⁶

Disse forhold, må man formode, var velkendte for Friis, og det må undre, at han ikke gjorde Meinecke opmærksom på dem. Men som det stod i en af nekrologerne efter Friis' død, var for Friis en fjende en fjende (hvad Erik Arup mærkede) og en ven en ven, (hvad Meinecke i lige så høj grad mærkede).

Den 5. internationale historikerkongres, Bruxelles 1923

Et centralt spørgsmål i denne periodes korrespondance var beslutningen om ikke at invitere universiteter og lærde selskaber i de tidligere Centralmagter, Tyskland, Østrig, Ungarn og Tyrkiet, til at deltage i den 5. internationale historikerkongres (den første efter afslutningen af 1. Verdenskrig), som blev afholdt i Bruxelles i april 1923. Det var væsentligt, fordi Friis ved sin stillingtagen til det retfærdige i udelukkelsen af tyske historikere samtidig tilkendegav, hvorledes han positionerede sig i forhold til andre neutrale lande i spørgsmålet om Tysklands genindtræden i det internationale samarbejde fem år efter krigens afslutning. Det var på et tidspunkt, hvor Tysklands krænkelser af Belgiens neutralitet i 1914 og det efterfølgende brutale besættelsesregime fortsat var i frisk erindring hos de tidligere vestlige krigsførende nationer. Som en cadeau til netop Belgien valgtes som præsident for historikerkongressen den belgiske historiker Henri Pirenne (1862-1935). I 1916 var han på grund af sin ikkevoldelige protest mod den tyske besættelsespolitik i Belgien og under betydelig international harme blevet deporteret til Tyskland, hvorfra han først vendte hjem i 1918.³⁷

En central beslutning for kongresarrangørerne var udelukkelsen af de tyskere, som kort efter krigsudbruddet havde været medunderskrivere af opråbet *An die Kulturwelt*. Opråbet blev i oktober 1914 underskrevet af 93 tyske kulturpersonligheder og professorer – men ikke af Meinecke – og det kaldtes derfor også for *Manifest der 93*. Opråbets formål var at imødegå, hvad man fra „De 93's“ side opfattede som tendentiøse beskyldninger om umenneskelig tysk krigsførelse i Belgien og Frankrig, og det mundede ud i en stærk bekendelse til tysk kultur. Opråbet skal ses som et udtryk for den nationale vækkelse, der også

³⁶ Se herom Bo Lidegaard: *Overleveren 1914-1945* i Carsten Due-Nielsen o.a. (red.): *Dansk Udenrigspolitik Historie*, b. 4, København 2003, s. 203ff.

³⁷ Om historikerkongressen i Bruxelles i 1923, se Karl Dietrich Erdmann: *Die Ökumene der Historiker-Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987, s. 97ff.

havde grebet „den lærde republik“ i Tyskland i 1914. En central tanke var modstillingen af de franske „ideer fra 1789“, dvs. liberalismen, demokratiet og menneskerettighederne, og „ideerne fra 1914“, dvs. tyske værdier i form af pligt, orden og den retfærdighed, som kun en stærk stat med en stærk hær kunne sikre. Netop denne oplevelse af den nationale vækkelse i 1914 skulle fortsat og helt frem til efter det tyske nederlag i 1945 stå i et særligt og opløftende lys for Meinecke og genfindes også i hans sidste arbejde, *Die deutsche Katastrophe*.³⁸

Spørgsmålet om tysk deltagelse i historikerkongressen blev for Friis aktuelt i 1922. Han var klar modstander af at udelukke tyske historikere og det med to begrundelser: Dels drejede det sig i dette tilfælde ikke „blot om videnskabsmænd, men om historikere, der om muligt mere end nogle andre har anledning til at tilvejebringe et objektivt grundlag“. Dels mente han, at udelukkede man tyske historikere, afskar man sig fra det betydelige bidrag, som tyske historikere over århundreder havde givet til „Europas historieskrivning“. Overordnet ville udelukkelsen af tyske historikere ifølge Friis betyde en skævvridning af udforskningen af Europas historie.³⁹

På den baggrund informerede Friis sine amerikanske kolleger om, at under disse omstændigheder ville det bedste være helt af aflyse kongressen. Over for Meinecke lod Friis forstå, at han anså udelukkelsen af tyske historikere som en „stor krænkelse“, men udtrykte dog samtidig forståelse for Pirettes synspunkter. Således sendte han Meinecke en kopi af Pirettes brev til Friis af 17. september 1922, hvor Pirette havde peget på, at hvis man indbød tyske universiteter og lærde selskaber, så risikerede man samtidig at invitere personer, som i 1914 havde underskrevet *Manifest der 93*, og som ikke efterfølgende havde trukket deres „bagvaskelser“ af Belgien tilbage. Det kunne give anledning til ubehagelige optrin på kongressen. Pirette understregede dog, at det var muligt for tyske enkeltpersoner at ansøge om deltagelse, hvilket ville blive afgjort i hvert enkelt tilfælde af kongresarrangørerne. I og med at Meinecke netop ikke havde underskrevet manifestet, måtte man formode, at han kunne deltage i kongressen.⁴⁰

³⁸ Om „ideerne fra 1914“, se kort Heinrich August Winkler: *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Ende des alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, München 2001, s. 336ff. Om opråbet, se Jürgen von Ungern-Sternberg og Wolfgang von Ungern-Sternberg: *Der Aufruf an die Kulturwelt*, Stuttgart 1996; opråbet med angivelse af underskriverne er aftrykt som bilag 4 på siderne 144-146.

³⁹ Friis til den norske historiker Halvdan Koht af 2. juni 1922, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 24, læg 2.

⁴⁰ Pirette til Friis af 17. september 1922, Erdmann 1987, og Friis til Meinecke af 30. september 1922, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 1.

Meinecke reagerede heftigt mod, hvad han betegnede som Pirenes „tendentiose“ brev og noterede, at der ikke ville blive tale om tysk deltagelse i kongressen. Fuld af harme spurgte han, om ikke også Entente-magterne havde begået lige så mange dumheder som underskriverne af *Manifest der 93*? Men deltagelse fra Danmark så han gerne, fordi dansk deltagelse i hans øjne ville hindre kongressen i at udvikle sig til et organ for udbredelsen af „Ententevenlige opfattelser“. Her blev han dog skuffet, for Friis lod Meinecke forstå, at Videnskabernes Selskab og Københavns Universitet havde besluttet ikke at deltage i Bruxelles-kongressen, og at hverken han selv eller nogen anden dansk historiker ville deltage. Sverige lå på samme linje.⁴¹

Derimod agtede Friis' gode ven, den norske historiker og senere udenrigsminister Halvdan Koht (1873-1965), at deltage. Baggrunden var ifølge Koht, at netop de neutrale landes deltagelse burde medvirke til, at det fremtidige samarbejde mellem historikerne kunne ledes ind i „fornuftige“ baner som f.eks. at få Tyskland bragt tilbage til samarbejdet med andre landes historikere ved den næste internationale historikerkongres. Friis lod Koht forstå, at kongressen i den form, den nu havde fået, ville få karakter af „en direkte antitysk demonstration“. I det hele taget må man nok sige, at Friis var temmelig hård i sin kritik af de norske historikers ønske om at deltage. Således skrev han i november 1922 til Koht og den norske historiker Edvard Bull, at han anså det „for meget uheldigt, såfremt I sendte repræsentation fra Norge, eller såfremt Du Koht deltog“. Som Friis så det, var det „ganske utiltalende, at man arrangerer historikerkongres uden Tysklands deltagelse“.⁴²

Koht lod sig dog ikke rokke; i december 1922 kunne han meddele Friis, at det historisk-filosofiske fakultet ved Oslo Universitet „enstemmigt“ havde besluttet at lade sig repræsentere i Bruxelles, og at han, Koht, ville være Norges repræsentant. Herefter var der ikke andet at gøre for Friis end at resignere med ordene: „Det er jo selvfølgelig kun rimeligt, at I handler, som I anser det for rigtigt“.⁴³

⁴¹ Meinecke til Friis af 19. oktober 1922 og Friis til Meinecke af 13. januar 1923, sammesteds.

⁴² Friis til Koht og Edvard Bull af 9. november 1922, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 24, læg 2. For Kohts begrundelse for sin deltagelse, se Erdmann 1987, s. 109ff. Halvdan Koht, norsk historiker, professor ved Oslo universitet fra 1910 til 1935, norsk udenrigsminister fra 1935 til 1940. Flygtede sammen med den norske regering og kong Haakon til Storbritannien i juni 1940 efter den tyske erobring af Norge. Genoptog sin akademiske karriere efter hjemkomsten til Norge i 1945.

⁴³ Koht til Friis af 13. december 1922 og Friis til Koht af 16. december 1922, sammesteds. Understregning i original.

Når det drejede sig om tyske og østrigske historikers deltagelse i det fremtidige internationale historikersamarbejde, gav Friis imidlertid ikke op. I foråret 1926 skulle han og hans elev, rådstuearkivar Axel Linvald, til Genève til forhandlinger om dannelsen af den internationale historikerkommission. Her besluttedes det at afholde den næste internationale historikerkongres i Oslo med Halvdan Koht som præsident og med Pirenne som vicepræsident. De skandinaviske delegerede havde i Genève foreslået, at Meinecke indvalgte i kommissionens bestyrelse, og Friis bad Meinecke modtage dette valg. Efter en længere betænkningstid afslog Meinecke valget med den begrundelse, at han nu var stærkt optaget af at organisere et offentligt møde af tyske universitetslærere, der stod på Weimarforfatningens grund, og det at holde sammen på kollegerne fra både højre og venstre fløj var en såre krævende opgave.⁴⁴

Samarbejdet om udforskningen af det dansk-tyske forhold

Perioden fra midten af 1920'erne op til den nazistiske magtovertagelse i 1933 var vel den periode, hvor samarbejdet mellem Friis og Meinecke i udforskningen af det dansk-tyske forhold nåede længst.

Det begyndte i 1923, hvor førnævnte Axel Linvald indsendte en lille artikel til Meinecke om holsteneren Barthold Georg Niebuhrs afsked fra Danmark i 1806 for at gå i preussisk tjeneste. Meinecke lod artiklen optage i *Historische Zeitschrift* og spurgte Friis om mulighederne for dansk finansiel støtte til den videre udforskning af Niebuhrs liv. Baggrunden var, at Meineckes elev Dietrich Gerhard (1896-1985) var ved at tage doktorgraden med et arbejde om Niebuhrs „historisk-politiske tankeverden“. Men Gerhard ville gerne gå videre og udsende en nyudgivelse af Niebuhrs breve. At få økonomisk støtte til en sådan udgivelse i et Tyskland midt i en økonomisk krisetid var på det nærmeste en umulighed, så Meineckes spørgsmål var, om det var muligt at få dansk støtte.

Friis kunne beroligende svare Meinecke, at en danskstøttet udgave af Niebuhrs breve „sikkert går i orden“ takket være en bevilling fra Rask-Ørsted Fondet. Og i december 1923 bevilgede Rask-Ørsted Fondet 5.000 kr. til det indledende arbejde med brevudgaven, idet Friis tilføjede, at en ekstra bevilling til selve trykningen af brevudgaven ville være opnåelig.⁴⁵

⁴⁴ Friis til Meinecke af 20. april og af 28. maj samt Meinecke til Friis af 26. juni 1926, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 2.

⁴⁵ Meinecke til Friis af 30. juni 1923 og Friis til Meinecke af 7. oktober og 19. december 1923, sammesteds. Om Niebuhr, se Barthold Witte: *Der preussische Tacitus. Aufstieg, Ruhm und Ende des Historikers Barthold Georg Niebuhr* (1776-1831), Düsseldorf 1979; for en dansk vinkel på Niebuhr, se H.P. Clausen:

Brevudgaven i to bind (*Die Briefe Barthold Georg Niebuhrs*, Berlin 1926) blev redigeret fra tysk side af Dietrich Gerhard og fra dansk side af professor i klassisk filologi William Norvin og udkom som en publikation under *Veröffentlichungen der Literaturarchiv-Gesellschaft in Berlin*.⁴⁶

Også Friis' eget arbejde med *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark*, som i sagens natur nødvendiggjorde anvendelse af arkivalier fra tyske arkiver, inddrog Meinecke.⁴⁷ I 1931 bragte Friis spørgsmålet om preussiske dokumenter om det nordslesvigske spørgsmål i årene 1863 til 1879 op; det var Friis uforståeligt, at det tyske udenrigsministerium nægtede ham adgang til disse dokumenter, ikke mindst i lyset af, at tyske historikere uafslædigt rendte de franske arkiver på dørene med krav om at få adgang til fransk arkivmateriale om krigsudbruddet i 1914. Meinecke søgte både mundtligt og skriftlig at få det tyske udenrigsministerium til at give Friis adgang til disse dokumenter, men forgæves. Først efter 2. Verdenskrig skulle det lykkes Friis at se dem.⁴⁸

Brevvekslingen 1933 til 1944/45

Den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i januar 1933 betød, at brevene mellem de to blev kortere og hyppigheden mindre. Hensynet til den tyske censur af ind- og udgående breve spillede en central rolle i denne udvikling, og der er intet, som tyder på, at venskabet mellem de to led skade i disse år. Lavpunktet i korrespondancen nåedes efter den tyske besættelse af Danmark i 1940, hvilket dog ikke hindrede den i at fortsætte på vågeblus frem til nytåret 1944/45. Medvirkende til de hyppige pauser var dog også længerevarende sygdomsperioder for begge parter.

„Barthold Georg Niebuhr. Et liv på anden hånd“ i Helge Larsen & Roar Skovmand (red.): *Festskrift til Troels Fink*, Odense 1982, s. 89ff. Uagtet krisetiderne lykkedes det dog at få tysk finansiel støtte til trykningen fra Preussische Akademie der Wissenschaften, se brevudgivelsens forord, s. Xf.

⁴⁶ Friis' og Gerhards veje skulle senere krydse: Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 tog Gerhard kontakt til Friis, som dog ikke kunne skaffe Gerhard arbejde i Danmark. Imidlertid modtog Gerhard i 1935 tilbud om at blive gæsteprofessor ved Harvard, som han tog imod, for så i 1936 at blive professor ved Washington University i St. Louis, hvor han forblev til sin pension i 1965. Se Olsen 2015, s. 132f. og NBD 2012, s. 655.

⁴⁷ Den omfangsrige korrespondance, som omfatter Friis' (og P. Munchs) forespørgsler og ansøgninger om indsigt i tyske officielle dokumenter i årene 1920 til 1934, findes i Rigsarkivets Danica-samling, Håndskriftsamlingen XVI, Auswärtiges Amt, Deutsche Gesandtschaft, København, pk. 320.

⁴⁸ Friis til Meinecke af 6. juni 1931 og Meinecke til Friis af 26. juni 1931, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77.

I marts 1933 – efter rigsdagsbranden og de nazistiske bemyndigelseslove, som ophævede alle borgerlige rettigheder – lod Friis Meinecke forstå, at „Sie werden ohne weiteres verstehen, wie ich die jetzige Situation in Deutschland beurteile“.⁴⁹ Men herefter skulle der gå to år, før Friis på ny meldte sig. Det skete i januar 1935, hvor Friis måtte meddele Meinecke, at han ikke var rask og havde måttet tage orlov for at genvinde sine kræfter. Overanstrengelsen skyldtes universitetsarbejdet og hans engagement „i det internationale arbejde for nødstedte tyske videnskabsmænd“. Følgen var, at Friis agtede at gå på pension i september 1935.⁵⁰

Meinecke som samtalepartner spillede fortsat en vigtig rolle for Friis. I sommeren 1935 lod han forstå, „at det er såre længe siden der har været forbindelse mellem os, og jeg længes meget efter at drøfte forskellige videnskabelige spørgsmål med Dem“. Friis indbød derfor Meinecke til „en lille ferie“ i Danmark, hvilket Meinecke efterkom i efteråret 1935. Der blev ikke tale om foredrag i Historisk Samfund eller lignende, men nok om en middag den 17. oktober 1935, hvor bl.a. Knud Fabricius, Axel Linvald, Ellen Jørgensen, Holger Hjelholt og Erik Møller deltog. I sin tale til æresgæsten betonedede Friis sin store glæde over at være sammen med Meinecke i en tid, hvor „geistige und wirtschaftliche Absperrung und Isolierung auf uns lasten“.⁵¹

Korrespondancen over de følgende år helt frem til 1944 var sporadisk og kortfattet, men som en rød tråd gennem det hele går Friis' vedholdende bestræbelser på at få et møde med Meinecke i stand, noget, som hele tiden mislykkedes. Så sent som i april 1941, et år efter den tyske besættelse af Danmark, gav Friis udtryk for sit ønske om et møde, hvor de to kunne tale om „de alvorlige spørgsmål“, som de havde talt så meget om „i så mange år“. Men var der ikke mulighed for et personligt møde, så indbød Meineckes 80-års fødselsdag den 30. oktober 1942 til en fornyet bekræftelse af, hvad Meinecke havde betydet for Friis og andre danske historikere. Friis fremhævede, at det på et personlige plan var en „stor lykke“ for ham at kunne fastholde en forbindelse, der rakte 45 år tilbage, og som havde givet ham „både videnska-

⁴⁹ På dansk: „De vil uden videre kunne forstå, hvorledes jeg bedømmer den nuværende situation i Tyskland“.

⁵⁰ Friis til Meinecke af 6. marts 1933, EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77, læg 2, og Friis til Meinecke af 10. januar 1935, EA Aage Friis arkiv, 1975-2003, pk. 78, læg 3.

⁵¹ Friis til Meinecke af 23. august 1935; det er et af de yderst få breve, som Friis skrev på dansk til Meinecke, idet sidstnævnte var begyndt at lære dansk; se også Meinecke til Friis af 24. august 1935 og Friis' tale for Meinecke ved midt dagen, alle sammesteds. Citatet på dansk: „åndelig og økonomisk blokering og isolering tynger os“.

beligt, men også rent menneskeligt en berigelse og glæde“. For Friis og „mange andre danske historikere“ stod Meinecke som „personificeringen af det mest frugtbare og mest ædle“, som tysk historieforskning havde kunnet frembringe.⁵²

Mens krigen indtil da havde været noget relativt fjernt, som kun i begrænset omfang berørte dagligdagen hos de to historikere, betød nederlaget ved Stalingrad i januar 1943 og starten på den britiske luftoffensiv mod Berlin i samme måned for Meinecke, at krigens realitet pludselig rykkede meget nærmere, og at et tysk nederlag blev en mulighed. Under indtryk af den stadig voldsommere allierede luftoffensiv mod Berlin, kombineret med de uhyrlige tab på Østfronten, kom en følelse af, at dommedag var ved at nærme sig. Mere og mere vendte Meinecke sig mod historiefilosofiske emner samt nødvendigheden af at bevare tysk ånd og tysk kultur. I et brev af 9. februar 1943 til eleven Siegfried A. Kaehler, som var professor i Göttingen, takkede Meinecke efter to nætters voldsomme, britiske luftangreb for det liv, han havde levet, i forvisningen om, at tysk ånd og det tyske folk endnu ikke var gået til grunde.⁵³

Efter i en længere periode intet at have hørt fra Meinecke forhørte en urolig Friis sig i december 1943 om, hvordan det stod til. Meinecke svarede på årets sidste dag, at han havde været evakueret til svogers landsted i Schlesien fra august til september, men af familiære grunde havde besluttet at vende tilbage til Berlin.⁵⁴

Det sidste brev fra Friis til Meinecke før krigsafslutningen er dateret 16. december 1944; det var et brev helt i pessimismens tegn: „meget af det, som har været en fælles sag for os begge, og som vi efter evne har bidraget til opbygningen af, er faldet i ruiner“. En „retfærdig fred“ ligger ikke lige for, og hvad der herefter skal ske, var for Friis meget usikkert. Af forståelige grunde vakte modtagelsen af Friis' brev stor glæde hos Meinecke, som i sit svar af 1. januar 1945 lod forstå, at han i disse tider fortsat syslede med sine „gamle, åndshistoriske interesser“, herunder især det 19. århundredes tækning, og hvorledes „ånden fra det 19. århundrede“ havde udviklet sig op til nutiden; han sluttede af med et hjertesuk: „Hvor meget kunne vi ikke hjælpe hinanden“, for „trods

⁵² Friis til Meinecke af 27. april 1941 og af oktober 1942, EA Aage Friis arkiv, 1975-2003, pk. 78, læg 3.

⁵³ Se Pois (1972), s. 127f.; brevet er gengivet i *Ausgewählter Briefwechsel*, 1962, s. 415f.

⁵⁴ Friis til Meinecke af 18. december 1943 og Meinecke til Friis den 31. december 1943, EA Aage Friis arkiv, 1975-2003, pk. 78, læg 3.

mange divergenser“ var de to i „grunden nok enige“. Men måske ville det være muligt at mødes efter krigen?⁵⁵

Brevvekslingen 1946 til 1949

Den sidste fase af brevvekslingen indledtes i 1946 og varede til Friis' død i oktober 1949. Mens korrespondancen i de foregående mange år havde været overskuelig i både omfang og hyppighed, betød genoptagelsen af korrespondancen i 1946, at hindringer som mentale reservationer over udviklingen i Tyskland og det forhold, at Meinecke fra 1933 levede i en diktaturstat med censur og kontrol af den enkelte, forsvandt ved kapitulationen den 8. maj 1945. Sammenholdt med de to foregående tidsrum fremstår korrespondancen i alderdommen som den mest intense målt på både brevenes længde og brevhypigheden.

Der skulle gå knap et år efter krigsafslutningen, før Friis modtog underretninger om Meineckes situation efter det tyske nederlag. Ad uransagelige kanaler erfarede Friis i februar 1946, at „Meinecke, hans kone og Oncken er sluppet frelst til Göttingen, hvor de ... udfolder en levende virksomhed for en kulturel genrejsning af et nyt Tyskland. Trods sin alder og blindhed er Meinecke vidunderligvis aktiv, skriver og taler“.⁵⁶

Til Meineckes helbredsproblemer kom således en fremskreden grå stær, som med årene gjorde det stedse mere vanskeligt for ham at læse og skrive. I stigende omfang overtog hans hustru, Antonie Meinecke, brevskrivningen. Netop i denne sammenhæng forekommer det relevant at nævne den materielle hjælp i form af fødevarepakker fra udlandet til familien Meinecke. De kom fra to sider: Fra hans tidligere og efter 1933 til USA udvandrede elever, hvoraf nogle efter krigen blev tilknyttet den amerikanske besættelsesadministration i Tyskland. Her besøgte de deres gamle lærer og sendte ham „care packets“.⁵⁷

Men hjælpen kom også fra Friis, som helt i tråd med sine uegennyttige bestræbelser på at hjælpe familien under de økonomiske kriseår i Tyskland i 1920'erne⁵⁸ allerede i oktober 1946 fik afsendt den før-

⁵⁵ Friis til Meinecke af 16. december 1944, og Meinecke til Friis af 1. januar 1945, læg 4 sammesteds.

⁵⁶ Friis til Koht den 12. februar 1946, original i EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 24, læg 6. Hermann Oncken (1869-1945), tysk historiker og nær ven af Friedrich Meinecke; professor ved universitetet i Heidelberg fra 1907 til 1923, derefter i München og fra 1928 i Berlin, udrenset af nazisterne i 1934; hovedvægten i hans forskning lå på 1800-tallet.

⁵⁷ Se Ritter (2006); se også Inga Floto: „Hjerneflugt – Tyske emigranthistorikere i skyggen af nazismen“, *Historisk Tidsskrift*, 117 (2017), s. 71ff.

⁵⁸ I 1923 indbød Friis en „lille dreng“ fra Meinecke-familien til et ophold i hjemmet på Frederiksberg „under sunde forhold“ og med alt betalt af Friis.

ste „Lebensmittelpaket“ fra Danmark. I og med at Meinecke ikke ønskede at modtage forfatterhonorar for den danske udgave af sin bog fra 1946 *Die deutsche Katastrophe*, modtog han i stedet fødevarepakker fra Det Danske Forlag. I lyset af Meineckes hyppige sygdomsperioder bidrog modtagelsen af Friis' fødevarepakker de følgende år til at sikre Meinecke og hans familie en absolut tålelig tilværelse på levnedsmiddelområdet. Således takkede Meinecke varmt for den første pakke, der kom i rette tid, idet han igen havde haft bronkitis. Og smørret i den anden fødevarepakke fra december 1946 havde ifølge Meinecke selv hjulpet ham tilbage til skrivebordet. I januar 1948 (hvor Friis afsendte tre fødevarepakker) kunne Antonie Meinecke fortælle Friis, at hendes mand „aldrig sultede“, for nu lå den „köstliche dänische Wurst“ på morgenbrødet, dertil danske havregryn. I september 1948, dvs. midt under luftbroen, som påvirkede fødevarsituationen i Vestberlin, skrev Antonie Meinecke til Friis, at nu fik familien tilstrækkelig ernæring, og senere på måneden frabad Meinecke sig yderligere fødevarepakker.⁵⁹

Efterkrig, Tysklands fremtid – og tysk åndsliv

Korrespondancen fra 1946 til 1949 drejede sig i vidt omfang om oplevelsen og den mentale bearbejdning af den ufattelige katastrofe, som Det Tredje Riges erobningskrige havde betydet for Tyskland og de europæiske folk og for den ødelæggelse af det gamle Europa, som både Friis og Meinecke følte sig som en del af. Nationalmuseets direktør, dr.phil. Poul Nørlund, beskrev i 1945 tilstanden således: „Et folk, et stort, flittigt og dygtigt folk, hvoraf tidligere nogle af den europæiske kulturs største skikkelser er udgået, er ved generationers forfejlede opdragelse og usalige aspirationer gået i moralsk forfald, og det er nu gennem nederlaget tilmed ført ud i uoverskuelig opløsningsproces. Det er tidens mest rystende kendsgerning. Intet kan i dag i betyd-

Imidlertid ønskede Meineckes svigerinde, Margarete Delhaes, ikke at tage den ene af sine to sønner ud af skolen, så i stedet sendte Friis en mindre sum penge, hvilket vakte „en ubeskrivelig glæde“ hos svigerinden. Se EA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 77; korrespondancen herom begyndte den 13. januar 1923.

⁵⁹ Se Meineckes takkebrev af 31. oktober og af 19. december 1946, Antonie Meinecke til Friis af 3. januar og af 3. september 1948, Friis til Meinecke af 29. september 1948. Friis til Meinecke af 21. oktober 1948, EA Aage Friis arkiv 1975-2003, pk. 78, læg 4. Det bør tilføjes, at også historikerne ved Aarhus Universitet bidrog til levnedsmiddelforsyningen af familien Meinecke; på initiativ af senere rigsarkivar Vagn Dybdahl foranstaltede professor C.O. Bøggild-Andersen med Friis som mellemmand afsendelse af fødevarepakker, se Bøggild-Andersen til Friis af 1. oktober 1948, 4. marts 1948, 11. maj 1949, 9. juni 1949 og 5. august 1949, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 8, læg 5.

ning ligestilles med det spørgsmål, hvorledes det skal lykkes at føre dette folks talrige millioner tilbage til et loyalt samarbejde i det europæiske kulturfællesskab. Det er sandsynligt, at det vil tage lang tid, inden man når så vidt. En ny slægt må vokse op, men Europas fremtid afhænger af, om spørgsmålet lykkes“.⁶⁰

Ikke kun Tysklands, men også Europas fremtid, den gryende Kolde Krig og ikke mindst vejen mod Tysklands og Berlins deling stod som et bagtæppe for korrespondancen i dette korte tidsrum.

I maj 1946 blev postforbindelsen mellem Danmark og de allieredes besættelseszoner i Tyskland etableret, hvorefter Friis den 23. maj 1946 skrev sit første, lange brev i årtier til Meinecke.⁶¹ Her skulle nogle af de centrale temaer, som spillede en rolle i de følgende års brevveksling frem til 1949, blive taget op for første gang.

Den afgørende cæsur i 1900-tallets historie satte Friis i 1914, det år, som satte skel mellem begges „lykkelige liv og frugtbare arbejde“ og „den efterfølgende ulykkestid“ som „en ond drøm“. Men nu gjaldt det om at se fremad: „mange idealer er ødelagt, men livet må leves videre, og vore børn og børnebørn må forsøge at opbygge en bedre verden“. Men det bidrag til opbygningen af åndelige værdier, som Meinecke og Friis havde stået for op til 2. Verdenskrigs udbrud, så Friis ikke som forgæves: „Der vil komme en tid, kære professor Meinecke, hvor nye generationer vil glæde sig over de åndelige værdier, som trods alt blev skabt af vor generation“. Og for Friis ville „enhver videreførelse af et antinazistisk, tysk, åndeligt og videnskabeligt liv, med hvilket jeg føler mig så stærkt forbundet“ være en „inderlig glæde“.

Meineckes første brev til Friis daterer sig fra 21. juni 1946,⁶² dvs. det tidspunkt, hvor han og Antonie Meinecke fortsat opholdt sig i Göttingen i den britiske besættelseszone.⁶³ I marts 1945 var de fra ruinbyen Berlin flygtet vestpå, efter at også forstaden Dahlem, hvor familien boede, var blevet udsat for de allieredes luftangreb. Mange gode kræfter var i sommeren 1946 sat i gang for at bringe ægteparret Meinecke tilbage til deres hus og bøgerne i Berlin, herunder fra den britiske

⁶⁰ Poul Nørlunds forord til Ernst Mentze (red.): *5 År. Besættelsen i billeder*, København 1945.

⁶¹ Friis til Meinecke af 23. maj 1946, EA Aage Friis arkiv 1975-2003, pk. 78, læg 4.

⁶² Meinecke til Friis af 21. juni 1946, sammesteds; aftrykt i NBD 2012 som dok. 364.

⁶³ Ved Potsdam-konferencen i august 1945 blev der truffet beslutning af UK, USA og Sovjetunionen om at opdele Tyskland i tre besættelseszoner (senere udvidet med en fjerde, fransk zone) samt at opdele Berlin i fire tilsvarende sektorer. Berlins firemagtsstatus varede ved indtil 1990.

historiker George Peabody Goochs side.⁶⁴ Størst håb satte Meinecke til amerikanerne, fordi repræsentanter for den amerikanske besættelsesforvaltning havde aflagt besøg hos familien og givet dem håb om hjælp. Det blev da også den amerikanske besættelsesofficer Koppel Shub Pinson, som i september 1946 med bil bragte familien Meinecke hjem til huset i Berlin-Dahlem, som nu lå i den amerikanske sektor af det besatte Berlin. Der var tale om et gammelt bekendtskab: Pinson havde som ungt menneske i 1931/32 besøgt Meinecke i Berlin og bistået ham i 1936 under Meineckes besøg i New York i anledning af tildelingen af æresdoktorgraden på Harvard University.⁶⁵

Om det, der var sket i Tyskland under det nazistiske voldsherredømme frem til 1945, skrev Meinecke i sit brev af 21. juni 1946, at „enhver tysker bærer i dag, ud over denne frygtelige ulykke, også på en særlig last af personlig ulykke og lidelse“. Men det er tyskerne selv, der har „pådraget“ („zugezogen“) sig denne skæbne. For at forklare denne epoke og pege på, hvad der skulle til for at overvinde den, var Meinecke allerede i foråret 1945 begyndt at nedfælde sine tanker om det, han kaldte „Den tyske Katastrofe“ i en bog. Den stod nu for at skulle udkomme hos Brockhaus i Wiesbaden og hos det schweiziske Aero Verlag i Zürich. Det var Meineckes inderlige ønske, at hans bog også blev kendt i udlandet.⁶⁶

Meinecke gav også sit besyv med om det håb, som Friis havde givet udtryk for, da han i sit første brev skrev, at deres børn og børnebørn nu stod for at skulle opbygge en bedre verden. For Meineckes vedkommende dog med den *twist*, at der nu måtte arbejdes for et nyt „abendländische Völkergemeinschaft“ under USA's hegemoni. Meinecke gik ud fra, at de europæiske nationalstater, hvis tidsalder nu var ved at rinde ud, i fremtiden ville finde deres plads under et amerikansk overherredømme.

Senere på året vendte Friis tilbage til temaet om tysk åndsliv, idet han skrev, at „naturligvis vil det tyske folk rejse sig påny – selvom dette kan vare længe – og blive en stærk nabo“. Og forhåbentlig vil der så komme tilstande, som kan fremme „det frugtbare dansk-tyske samliv“,

⁶⁴ George Peabody Gooch (1873-1968), britisk historiker, stod sammen med Harold Temperley *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, som udkom i 11 bind i 1926-1938. Revisionist i synet på 1. Verdenskrigs udbrud.

⁶⁵ Koppel Shub Pinson (1904-1961), oprindelig fra Litauen, udvandrede med sine forældre i 1907 fra Rusland til USA. Historiker med speciale inden for tysk-jødisk historie og pietismen. I 1951 blev han professor ved Queens College i New York. Pinson opholdt sig i 1945/46 i den amerikanske besættelseszone for at hjælpe overlevende fra Holocaust. Se NBD 2012, s. 71 og s. 669.

⁶⁶ Om Friis' arbejde for at få oversat og udgivet bogen *Den tyske Katastrofe* i Danmark, se nedenfor i afsnittet „Friis og *Den tyske Katastrofe*“.

som oplevede sin storhedstid i 1700-tallet, dvs. Bernstorffernes epoke. For uanset det, der var sket i „de foregående forfærdelige år“, havde Friis' indstilling på dette område ikke ændret sig.⁶⁷

For Meinecke spillede imidlertid de materielle vanskeligheder med at få genopbygningen i gang i det endnu udelte Tyskland, fødevaremanglen og den fortsat udestående fredsslutning med Tyskland en stadig mere påtrængende rolle. I december 1946 lod han forstå, at tilstandene i Tyskland „er og forbliver i lang tid jammerlige“. „Den materielle genopbygning ville slet ikke lykkes, der mangler kul, og zoneadskillelsen virker lammende“. Et lyspunkt var der dog: Meinecke havde netop overtaget „en begrænset undervisningsvirksomhed“ ved Berlins Universitet i form af et privatseminar i sit hjem. Baggrunden var, at han den 1. juli 1946 var blevet genindsat i sit gamle professorat ved Berlins Universitet, hvor de sovjetiske besættelsesmyndigheder i efteråret 1946 havde tilladt genoptagelsen af undervisningen i historie på universitetet i Berlin. Undervisningsgerningen bragte ham glæde og mulighed for at „virke for vores fattige og rådvilde ungdom“.⁶⁸ I marts 1947, ved afslutningen af den meget hårde vinter, som havde lagt sig over Europa, gentog han, at hele det økonomiske liv var låst fast. Omend grunden til dette skal findes i „den oprindelige årsag til elendigheden i Tyskland“, dvs. Hitler og Det Tredje Rige, så var det dog hans opfattelse, at „nu måtte også sejrsmagterne bære et ansvar over for historien“. Året efter kunne Meinecke fortælle Friis, at han har haft et seminar med deltagelse af 10-12 historiestuderende, hvor emnet havde været Wilhelm vom Humboldt (der i 1810 havde grundlagt universitetet i Berlin) som politisk tænker og statsmand.⁶⁹

Samtidig var de grundlæggende uenigheder mellem på den ene side vestmagterne og på den anden Sovjetunionen om Tysklands fremtid ved at nærme sig et kritisk punkt, hvor konturerne af en deling af Tyskland af tegnede sig som en reel mulighed. Det seneste udenrigsministermøde i Moskva i april 1947 om en fredsslutning med Tyskland var endt uden resultat. Genopbygningen i den sovjetiske besættelseszone i øst og de tre vestlige besættelseszoner i vest udviklede sig i hver sin diametralt modsatte retning. I øst mod et på papiret „demokratisk og anti-fascistisk“ samfund med „Det socialistiske Enheds-

⁶⁷ Friis til Meinecke af 19. oktober 1946, sammesteds.

⁶⁸ Meinecke til Friis af 19. december 1946, sammesteds, trykt i NBD som dokument nr. 368. Om Meineckes genansættelse ved Berlins Universitet, se NBD 2012, s. 74.

⁶⁹ Meinecke til Friis af 6. marts 1947 og af 1. marts 1948, sammesteds. Om grundlæggelsen af universitetet i Berlin og Humboldts universitetspolitiske forestillinger, se f.eks. Theodor Ziolkowski: *German Romanticism and Its Institutions*, Princeton UP 1990, s. 218ff.

parti“ (SED) som det ledende parti efter tvangssammenslutningen i april 1946 af det tyske kommunistparti (KPD) og Tysklands socialdemokratiske parti (SPD). I vest de tre vestallieredes bestræbelser på at opbygge et samfund baseret på demokrati, markedsøkonomi og parlamentarisme. På denne baggrund skrev Meinecke i juli 1947 til Friis, at det næppe ville komme til en ny krig, men nok til „eine dauernde Zerreiung Deutschlands in zwei durch einen eisernen Vorhang vielleicht getrennte staatliche Gebilde“. Udsigten hertil beskrev han som „lammende“.⁷⁰

Friis på sin side erkendte, at han kun vidste lidt om forholdene i Tyskland. „Den fortsat opretholdte zoneinddeling og uklarheden om den kommende fredsslutning og den politiske nyordning samt de skrækkelige økonomiske forhold bevæger os meget. Der er en ulykke, at de fortsætter to år efter kapitulationen“. Og han så „med stor sorg på udviklingen i Tyskland, der vil være farlig for hele denne europæiske menneskehed“. Over for sin gamle norske ven Halvdan Koht betegnede han behandlingen af Tyskland som „aldeles uforsvarlig“.⁷¹

Den 4. august 1948 afbrød Sovjetunionen forbindelserne til lands mellem Vestberlin og de tre vestlige besættelseszoner som et svar på indførelsen af D-Mark som betalingsmiddel i de vestlige zoner og Vestberlin. Formålet var at tvinge de vestallierede ud af Vestberlin. Det vestallierede svar var indførelsen af en luftbro, hvorved Vestberlin ad luftvejen modtog de nødvendige forsyninger; luftbroen stod på helt frem til 12. maj 1949. Allerede i august 1948 måtte Meinecke erkende, at den forståelse, som kunne have muliggjort genopbygningen af Europa, ikke var indtruffet. I stedet stod Europa i en vedvarende krise, dog med det lyspunkt, at de forfærdelige erfaringer, som Europas folk havde gjort over de senere år, ville gøre dem modne til dannelsen af „Europas Forenede Stater“ under fransk og tysk ledelse (men uden deltagelse af Storbritannien), således som Winston Churchill havde opfordret til i sin tale på universitetet i Zürich i september 1946.

Men luftbroen fortsatte, og i lyset af frygten for udbrud af en ny storkrig i Europa lod Meinecke i oktober 1948 Friis forstå, at, som han så det, var den mest sandsynlige udgang af krisen, at der ville komme en fælles „ordning“ i De Forenede Nationer. Derved ville man undgå en ny „vanvittig“ krig, men modydelsen ville være en fortsættelse i meget lang tid af den nuværende „elendighedstilstand“. Og indbygger-

⁷⁰ Meinecke til Friis af 6. marts 1947 og af 22. juli 1947, sammesteds. Citatet på dansk: „En vedvarende sønderrivning af Tyskland i to måske delte statsdannelser gennem et jerntæppe“.

⁷¹ Friis til Meinecke af 8. januar og 5. februar 1947, sammesteds; Friis til Koht af 25. april 1947, original i EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 24, læg 6.

ne i Berlin sad netop nu på kraterkanten af denne „ulmende vulkan“. Selv efter ophøret af luftbroen noterede Meinecke i juni 1949, at nok stod man ikke længere over for en mulig katastrofe, men Berlin-problemet forblev uløst.⁷²

Konturerne af en deling af Tyskland fik også konsekvenser for Meineckes ansættelse ved universitetet i Berlin. Geografisk befandt det sig på Unter den Linden og dermed i den sovjetiske sektor. I 1945 havde den sovjetiske militæradministration indledt en gennemgribende ensretning af det østtyske samfund, herunder af undervisningssektoren, bl.a. ved oprettelsen i 1946 af et nyt fakultet på universitetet i Berlin til uddannelse af „anti-fascistiske“ *Neulehrer* i zonen til afløsning af det hidtidige nazistiske lærerkorps og med det regerende SED som eneleverandør af undervisere. Dette var stærkt medvirkende til, at Meinecke fandt det stedse mere vanskeligt at fortsætte sin gerning i overensstemmelse med de tanker om åndens frihed, som havde været ledetråden for hans virke som universitetslærer.⁷³

De tre vestallierede, som deltog i det endnu fungerende firemagtsstyre af Berlin sammen med Sovjetunionen, grundlagde i december 1948 som svar herpå *Freie Universität* i den amerikanske sektor. Dog allerede i januar 1948 havde Meinecke ladet Friis forstå, at han sidst i 1947 af „samvittighedsgrunde“ havde måttet opgive universitetsundervisningen ved sit gamle universitet og nu var indstillet på at skifte til det nye universitet, hvor amerikanerne havde tilbudt ham rektorposten. Den 27. oktober 1948 blev Meinecke udnævnt til professor ved *Freie Universität* og direktør for dets historiske seminar.⁷⁴

Udnævnelsen til rektor ved *Freie Universität* fulgte den 20. november 1948. Friis blev underrettet om udnævnelsen i et brev fra Meinecke af 3. januar 1949. I forbindelse med bestræbelserne på at invitere Meinecke til København (se senere) fortalte Friis i januar 1949 rektor for Københavns Universitet, professor H.M. Hansen, at Meinecke var udnævnt til rektor for det nye universitet i Vestberlin, „da det russiske tryk på det gamle universitet i den russiske zone blev uudholdeligt“. I lyset af Meineckes alder og hans helbredsproblemer blev Edwin Redsløb i juni 1949 udnævnt til *amtierender Rektor*, mens Meinecke ved samme lejlighed blev gjort til *Ehrenrektor*. Over for Meinecke lod Friis forstå, at han fra yngre og ældre tyskere, som aflagde besøg i Danmark,

⁷² Meinecke til Friis af 17. august og 4. oktober 1948, sammesteds, samt af 7. juni 1949, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg. 5.

⁷³ Om undervisningssektoren i den sovjetiske besættelseszone, se Norman M. Naimark: *The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation 1945-1949*, Cambridge, Mass. 1995, s. 440ff., s. 446 og s. 452ff.

⁷⁴ Meinecke til Friis af 3. januar 1948, sammesteds, samt NBD (2012), s. 75f.

havde erfaret nærmere om „forholdene i de vestlige zoner og mere eller mere begrundede rygter“ om den „völlig verzweifelt Zustand östlich des eisernen Vorhangs“.⁷⁵

Mens diskussionerne mellem dem siden 1946 havde drejet sig om Tysklands fremtid, skulle Danmarks tilslutning til Atlantpagten (det senere NATO) den 4. april 1949 tilføje nye facetter til meningsudvekslingen; således havde Friis meget svært ved at forstå nødvendigheden af dette skift, ja, dybest set var han imod det. Dels fordi Danmark selv efter en oprustning ville ligge aldeles forsvarsløst hen, dels fordi han ikke forventede hjælp fra nogen af de nye alliancepartnere. Skulle Danmark blive angrebet, hvilket han betvivlede, ville et ubundet Danmark stå „måske bedre til alle sider“ og muliggøre en politisk løsning med angriberen. Norges holdning, som ifølge Friis havde forhindret en „alliancefri nordisk blok“, der „i et ethvert henseende var det bedste og mest ufarlige for vore i særlig grad eksponerede nordiske lande“, beklagede han stærkt og ikke mindst den „hast“, som „har bevæget den danske regering og Rigsdag til ligeledes at handle hurtigt i en sag“, som i sig selv ville kræve meget lange overvejelser.

Uagtet at Friis med disse betragtninger lå på linje med den afvisende holdning, som hans eget parti, Det Radikale Venstre, havde over for Atlantpagten, skulle fortsættelsen af det friiske ræsonnement vise, at han mentalt set ikke havde forladt sin ungdoms tanker om et Tyskland som et stærkt midtpunkt i Europa med nabolandet Danmark i et nært og tillidsfuldt samarbejde. For hele miseren omkring Atlantpagten kunne ses som en „farlig følge af den Hitlerske politik“, som gjorde, at vi nu stod „uden et stærkt tysk rige i midten som et bolværk mod øst og som et ligevægtscentrum“. Hvor meget bedre havde det ikke været, om Tyskland „i ro kunne fortsætte den udvikling, som siden Stresemanns og Briands dage var relativt godt i gang“.⁷⁶

I bekymringen over Atlantpagten var Meincke i og for sig enig med Friis, men der var elementer i hans argumentation, som pegede vi-

⁷⁵ Friis til chefen for den danske militærmission i Berlin, generalmajor Biering, den 10. januar 1949, Friis til Københavns Universitets rektor af 19. januar 1949, Friis til Meinecke af 21. januar 1949, kopi af alle i EA Aage Friis, privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg 5. Citatet på dansk: „(den) aldeles fortvivlede tilstand øst for jerntæppet“.

⁷⁶ Friis til Meinecke af 4. april 1949, sammesteds. Den franske udenrigsminister Aristide Briand (1862-1932) og hans tyske kollega Gustav Stresemann (1878-1929) stod bag Locarno-aftalerne i 1925, som banede vejen for udsoningen mellem Frankrig og Tyskland efter 1. Verdenskrig. Aftalerne åbnede for tysk medlemskab af Folkeforbundet og tysk anerkendelse af de nye grænser mod Frankrig og Belgien; for deres indsats modtog de sammen Nobels Fredspris 1926.

dere end Friis' afvisning. Meinecke så Atlantpagten som „et tveægget sværd“: Pagten var ganske vist defensiv, men den tjente samtidig til at befæste USA's position som den ledende magt i Vesten med de konsekvenser, det på sigt ville få for de store europæiske magters fremtid (uden at dette sidste dog blev anført direkte).⁷⁷

I de to sidste breve mellem Friis og Meinecke sporedes en forsigtig optimisme. Friis så det første tyske historikermøde i München i september 1949 som et udtryk for en „frugtbar nyorientering“ i tysk historievitenskaber – også selvom han måtte erkende, at han intet kendskab havde til kongresdeltagere som f.eks. Gerhard Ritter. Hvad angik den tidligere Meinecke-elev Hans Rothfels, som havde måtte flygte til USA før krigen, spurgte Friis Meinecke, om det var Rothfels' hensigt at slå sig ned i Tyskland efter emigrantårene i USA. For som Friis så det, ville det være betænkeligt for enhver tysk jøde at forlade sig på, at „onde kræfter“ i Tyskland ikke igen ville kunne vinde indpas i tysk politik. Det fik han ikke noget svar på. Friis satte dog sit håb til, at „den nye vesttyske, demokratiske republik“ og dens ånd ville sætte sit præg på det vesttyske samfund efter Forbundsrepublikkens Tysklands grundlæggelse ugen før den 20. september 1949.⁷⁸

Meineckes sidste brev til Friis af 3. oktober 1949 – tre dage før Friis afgang ved døden – gentog forhåbningerne om, at det i den ændrede politiske situation i Europa med Marshallplanens udrulning og Atlantpagtens grundlæggelse ville lykkes vestmagterne af „sanere“ Europa og bane vejen for „Europas Forenede Stater“. For, som Meinecke så det, når russerne opdagede, at det øvrige Europa kunne enes og udvikle sig „aufwärts“, ville de erkende, at der ikke var nogen marxistisk fremtid for Vesteuropa.⁷⁹

Sydslesvig og grænsespørgsmålet

Et centralt emne i korrespondancen mellem de to havde siden genforeningen i 1920 været spørgsmålet om Sønderjylland, Sydslesvig og det danske mindretal.

Situationen efter 1945 var på samme tid enkel og kompliceret. På

⁷⁷ Meinecke til Friis af 12. april 1949, sammesteds.

⁷⁸ Friis til Meinecke af 27. september 1949, sammesteds. Om Hans Rothfels, se Ritter 2006, s. 32ff. og Floto 2017, s. 87-94; Rothfels (1891-1976) blev som tysk jøde afskediget fra sit professorat i Königsberg i 1934, flygtede i 1939 til USA og fik i 1946 fast ansættelse ved universitetet i Chicago. I 1949 gav Rothfels en gæsteforelæsning ved det første tyske historikermøde i München, og i 1951 vendte han tilbage til Tyskland som professor ved universitetet i Tübingen og fik efterfølgende en central placering i vesttysk historievitenskaber.

⁷⁹ Meinecke til Friis af 3. oktober 1949, original i EA Aage Friis, privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg 5.

den ene side havde befrielsesregeringen i 1945 slået fast, at „grænsen ligger fast“. Men Tysklands nederlag og dets forsvinden som den centrale magt i Østersø-området betød, at spørgsmålet om Sydslesvigs fremtidige statsretslige status pludselig blev særdeles aktuelt. Der var i den danske befolkning et udbredt ønske om at give sydslesvigerne mulighed for ved en afstemning at afgøre om, de ville være en del af Danmark.

Allerede i et brev til Meinecke af 2. august 1946 kom Friis ind på Sydslesvig-problematikken. Som Friis så det, var der kredse i Danmark, som ville drage nytte af Tysklands ulykke og ønskede mere af „hertugdømmet Slesvig“. Det vandt gehør i Sydslesvig og skabte uro. Ikke desto mindre var der et klart flertal i Rigsdagen, som fastholdt, at grænsen lå fast.

Ifølge Friis voldte den sydslesvigske bevægelse fortsat mange vanskeligheder, ikke mindst fordi Danmark efter dannelsen af en Venstre-mindretsregering med Knud Kristensen som statsminister i efteråret 1945 havde fået „en bonde som statsminister, der intet forstår af udenrigspolitik“. Men heldigvis havde Rigsdagens flertal på det seneste truffet fornuftige beslutninger i dette spørgsmål.⁸⁰ Meinecke delte helt Friis' standpunkt i grænsespørgsmålet. Nogen tid efter gav han udtryk for sin fortrøstning („Zuversicht“) om, at der mellem det danske og tyske folk på ny kunne vokse „en fuldstændig gensidig forståelse“ frem.⁸¹

Aage Friis og Den tyske Katastrofe

Som nævnt havde Meinecke allerede i sit første brev til Friis i juni 1946 omtalt sin bog *Die deutsche Katastrophe* og sit håb om, at den også ville finde udbredelse i udlandet. Selve bogen modtog Friis tidligt i oktober 1946. Efter at have læst den flygtigt lod han forstå,⁸² at han nu var gået i forhandling med „et førende dansk forlag“ om udgivelse i Danmark, ligesom han havde erhvervet oversættelsesrettighederne fra Aero Verlag i Zürich. For at gøde jorden for modtagelsen af den danske oversættelse af *Die deutsche Katastrophe* havde han netop fået optaget en kronik i *Politiken* om „Friedrich Meinecke og hans skæbne“,

⁸⁰ Friis til Meinecke af 2. august 1946 og af 3. april 1947, EA Aage Friis arkiv 1975-2003, pk. 78, læg 4: korrespondance med Friedrich Meinecke. De „fornuftige beslutninger“, Friis henviste til, kunne være vedtagelsen af en dagsorden i Folketinget den 28. februar 1947, hvor Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti og Det Radikale Venstre i en dagsorden fastholdt, at grænsen fortsat lå fast, se Tage Kaarsted: *De danske ministerier 1929-1953*, København 1977, s. 367.

⁸¹ Meinecke til Friis af 6. november 1946, EA Aage Friis arkiv 1975-2003, pk. 78, læg 4; brevet er aftrykt i *Ausgewählter Briefwechsel*, 1962, s. 260.

⁸² Friis til Meincke af 5. oktober 1946, sammesteds.

hvor ledetråden var „glæden blandt Deres danske venner og kolleger over, at De er i live og beundring over, hvad De er i stand til at udrette for Tysklands genopbygning“. Også den svenske offentlighed blev delagtiggjort i Meineckes liv og hans betragtninger om årsagerne til 2. Verdenskrig i form af en kronik i *Svenska Dagbladet*.⁸³

Inden der ses nærmere på, hvilke budskaber hans seneste arbejde egentlig indeholdt, kan der være grund til at understrege, at Meinecke på dette tidspunkt var 83 år gammel og halvblind. Hertil kom, at arbejdet fandt sted under de mest kummerlige forhold som flygtning med de åbenlyse afsavn, der ligger i dette, og det i et område, hvor der i krigens sidste måned havde været kamphandlinger mellem amerikanske og tyske styrker. Det bør tilføjes, at Meinecke var en af de få tyske historikere, som i de umiddelbare efterkrigsår søgte at give en forklaring på årsagerne til Det Tredje Riges opståen og Tysklands totale politiske og menneskelige sammenbrud under 2. Verdenskrig.⁸⁴

Der kan indledningsvis være grund til at slå fast, hvad der ligger bag titlen *Die deutsche Katastrophe* for bogens hovedemne er ikke de to krige, som udgik fra Tyskland i henholdsvis 1914 og 1939, og de katastrofer, Tyskland derved kastede Europa ud i. Hovedvægten ligger på en analyse af, hvorfor en politisk og åndelig udvikling, der begyndte så lovende sidst i 1700-tallet og fortsatte under Bismarck skulle få så katastrofale konsekvenser for den tyske nationalstat. Opmærksomheden er alene rettet mod at forklare Tysklands nyere og nyeste historie. Og det var Meinecke magtpåliggende at anvise en *tysk* vej ud af dette morads og ikke nødvendigvis en vej, som inddrog andre nationers historisk betingede traditioner vedrørende eksempelvis demokrati og parlamentarisme.

Under den synsvinkel repræsenterer *Die deutsche Katastrophe* en cæsur i idéhistorikeren Friedrich Meineckes opfattelse af tysk historie op til 1945. Før havde han set den tyske vej fra Goethe-tidens kosmopolitisme i 1700-tallet over Preussens afgørende rolle i opgøret med Napoleons nyordning af de tyske lande under befrielseskrigene frem til 1813 og videre frem til den nationalstat, som Bismarck skabte i 1871, som et klart fremskridt og som den endelige og lykkelige symbiose af et Tyskland som en magtstat og et kulturfolk. Det havde været en historisk udvikling, som Meinecke fuldt og helt havde støttet. Men i *Den tyske Katastrophe* så han nu perioden efter Tysklands samling i 1871 som

⁸³ Kronikken i *Politiken* blev bragt den 10. oktober 1946 under titlen „Friedrich Meinecke og hans skæbne“ og i *Svenska Dagbladet* med titlen „Meinecke om Tysklands katastrofe“ den 14. marts 1947.

⁸⁴ En gennemgang af tyske historikers holdning til det nazistiske diktatur, se Winfred Schulze: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 1989, s. 46ff.

en tid, hvor med Meineckes ord „denne ækle militarisme og prøjserdyrkelse“ gennemsyrede den nye stat og herunder ikke mindst borgerskabet, hvor samtidig antisemitiske strømninger var i fremgang. Dertil kom „en betænkelig indsnævring af det åndelige og politiske synsfelt“. Disse tendenser blev stærkt accentueret under 1. Verdenskrig, hvor debatten om de yderligtgående krigsmål helt kom til at fordunkle „den åndelige løftelse i augustdagene 1914“, som fortsat for Meinecke stod som „de højeste, mest værdifulde og umistelige minder“ fra den tid.⁸⁵

I det omfang Meinecke gav udtryk for sorg og medfølelse, drejede det sig alene om det tyske folks lidelser under krigen – kun i begrænset omfang om de rædsler og forfølgelser, som de øvrige europæiske folk havde lidt. Og hvad angik Europas jøder og mordet på dem, udtrykte han sig i korte, generelle vendinger som f.eks.: „Over for alle andre (modstandere af nazismen) og frem for alt de forhadte jøder fandtes der ikke mere nogen moralske skranker eller sådan noget som anerkendelse af menneskerettigheder og menneskeværd ... i koncentrationslejrenes gaskamre døde det sidste åndepust af kristeligt-vestersk etik og menneskelighed“.⁸⁶

Hvad angår konkrete forestillinger om Tysklands fremtidige statsordning, kommer *Den tyske Katastrofe* med få bud. Det kan skyldes, at manuskriptet blev skrevet i løbet af 1945 og lå trykfærdigt ved slutningen af november 1945, en periode, hvor enhver tanke om en fremtidig tysk statsdannelse lå langt ude i horisonten. Imidlertid forudså Meinecke, at Tyskland en dag ville være „medlem af en fremtidig føderation af mellem- og vesteuropæiske folkeslag, der har sluttet sig frivilligt sammen“. Men hvorledes en fremtidig tysk statsdannelse skulle se ud, en statsdannelse, som Tysklands europæiske naboer ville skulle samarbejde med, havde Meinecke ingen klare forestillinger om. Imidlertid ville disse „Europas Forende Stater ganske naturligt komme til at stå under sejrherrenes hegemoni“ helt i tråd med, hvad Meinecke også skrev til Friis.⁸⁷

Man kunne spørge, hvorledes Meinecke nu så på den forening af ånd og magt, som i følge ham havde domineret tysk historie fra Napoleonskrigene og frem til 1900-tallet. Det interessante er, at han fortsat så med ærefrygt på „hin store idé om et indre forbund mellem ånd og magt, humanitet og nationalisme“, hvilket fik ham til at stille spørgsmålet, om „vi nu umiddelbart og forfra igen (skal) arbejde hen mod

⁸⁵ *Den tyske Katastrofe*, s. 31f. og s. 48. Sidehenvisningerne i det følgende vil være til den danske udgave fra 1948.

⁸⁶ *Den tyske Katastrofe*, s. 128. Antijødiske fordomme spillede fortsat en rolle hos Meinecke, se s. 35 og s. 58.

⁸⁷ *Den tyske Katastrofe*, s. 164.

et forbund?“ Dette måtte han afvise af den enkle grund, at „de aktuelle ydre magtforhold“, dvs. de allierede magters besættelse af Tyskland, udelukkede dette. Men det påfaldende er, at Meinecke dybest set ikke ønskede at slippe sin ungdoms tanke om en særligt tysk forbindelse mellem ånd og magt og inderst inde ikke ville afvise, at den kunne manifestere sig på ny engang i efterkrigsårene.

Men hertil kom en anden ting, nemlig at „magttanken hos os på ny (må) renses for det smuds, der ikke mindst i Det Tredje Rige er kommet ind i den, før den igen kan blive duelig til at slutte forbund med ånd og kultur“. Hvorledes en sådan renselse af magtbegrebet kunne finde sted, siger bogen imidlertid intet om.⁸⁸

I stedet plæderede han for en vej i modsat retning. Efter det tyske nederlag i 1918 havde han slået til lyd for en genopvækkelse af *Wandervogel*-ungdomskulturen fra årene før 1. Verdenskrigs udbrud og for dens dyrkelse af det tyske landskab og forestillingen om *Heimat*.⁸⁹ Nu slog Meinecke til lyd for en lignende bevægelse, denne gang tilbage til Goethe-tidens kultur for derved at nå til den „inderliggørelse af vor tilværelse“, hvorved det tyske folk på ny kunne fremstå som et „Kulturvolk“. Målet var „at rense og inderliggøre vor sjælelige tilværelse“, og for at nå denne inderlighed skulle den enkelte tysker undergå en åndelig katarsis ved at deltage i de „Goethe-menigheder“, som efter Meineckes opfattelse skulle oprettes i alle tyske byer. I disse „Goethemenigheder“ skulle der hver søndag afholdes seancer, hvor den enkelte tysker under indtryk af „den store, tyske musik“ som Bach, Mozart, Beethoven, Schubert og Brahms (men tilsyneladende ikke Wagner) kunne finde vejen frem til det evige og guddommelige, hjulpet på vej af Goethe-tidens klassicisme tilsat digte af Hölderlin og Rilke. På dette grundlag kunne Tyskland indtage sin plads blandt verdens nationer som et lutret kulturfolk.⁹⁰

Det skulle imidlertid vise sig, at vejen til udsendelsen af den danske oversættelse af *Die deutsche Katastrophe* var lang og trang. Det første forlag, Friis havde henvendt sig til, mente ikke selv at kunne besørge en oversættelse. Hvorefter et andet forlag overvejede en mulig dansk udgivelse af bogen. Friis havde dog allerede et tredje forlag i tankerne, hvis han ikke havde held med det andet. Oveni kom papirmangel og mangel på typografer. Men der var også et andet og dybereliggende problem, nemlig den afgrundsdybe modvilje mod alt tysk i efter-

⁸⁸ *Den tyske Katastrofe*, s. 162f.

⁸⁹ Se Pois 1972, s. 42; dyrkelsen af *Wandervogel* kom frem i Meineckes skrift fra 1919, *Nach der Revolution*.

⁹⁰ *Den tyske Katastrofe*, s. 166ff.; om tysk musik, s. 177.

krigstidens Danmark. Som Friis formulerede det, ønskede danske forlag „ud fra en blanding af reaktion mod nazismen og dansk-national tænkning“ for tiden ikke at udgive „selv værdifulde bøger“ (på tysk må man forstå, forfatterens bemærkning). Som Friis så problemet, var „de tilintetgørende åndelige eftervirkninger efter krigen utvivlsomt stærkere i Danmark end i England, USA, Sverige og Norge“.

Vanskelighederne med at nå til enighed med et dansk forlag om den danske oversættelse af *Die deutsche Katastrophe* fortsatte ind i 1947. Ventetiden havde dog den gunstige bivirkning, at Friis fik mulighed for at sætte sig ind i, hvad det egentlig var, han var i færd med at udgive. I november 1946 lod han Meinecke forstå, at bogen udgjorde „et overordentligt værdifuldt grundlag for den for hele verden nødvendige udvikling af en ny menneskelig og international forståelse“. Også Meineckes ærgrelse over, at nogle anmeldere i de tyske besættelseszoner havde moret sig over tanken om „Goethe-menigheder“, var Friis solidarisk med. Han lå helt på linje med Meinecke i tanken bag Goethe-menighederne, for kun gennem „åndens vækst og styrkelse“ kunne de ulyksalige tilstande i Tyskland og i hele verden forbedres.⁹¹

I februar 1947 kunne Friis endelig meddelelse Meinecke, at Det Danske Forlag havde påtaget sig at udsende *Die deutsche Katastrophe* på dansk. Oversættelsen til dansk skete i løbet af foråret 1947, men herefter kom der en ny hindring for udgivelsen af bogen, nemlig den langvarige typografstrejke. Denne – kombineret med den begrænsede trykkekapacitet hos de danske trykkerier i kølvandet på den nylige besættelse – betød, at Friis først i april 1948 kunne fremsende et eksemplar af *Den tyske Katastrophe* med undertitlen *Betragtninger og Erindringer* til Meinecke. Bogen var forsynet med et forord af Aage Friis.⁹²

Friis' indgangsvinkel til Meineckes skrift var dobbelt: Centralt stod understregningen af det forhold, at „millioner af tyskere“ i perioden havde været modstandere af nazismen og Hitler-regimet med attentatet den 20. juli 1944 som højdepunktet. Allerede i 1948 forelå der danske oversættelser af flere af de erindringer m.m., som underbyggede dette. Det gjaldt f.eks. diplomaten Ulrich von Hassells dagbøger *Vom anderen Deutschland*. Hassell havde i årene 1926-1930 været tysk gesandt i København, hvor Friis havde lært ham at kende, og hvor ge-

⁹¹ Friis til Meinecke af 13. oktober, af 28. november 1946 og af 16. februar 1947, RA Aage Friis privatarkiv 1975-2003, pk. 78, læg. 5.

⁹² Meinecke til Friis af 24. januar 1947, Friis til Meinecke af 5. februar 1947 og af 27. april 1948, sammesteds. Bogen blev oversat til dansk af Helge Kjærgaard og udkom som en del af Det Danske Forlags serie *Europæisk Kulturbibliotek*, som også omfattede skrifter af den tyske humanist Albert Schweitzer, som havde en høj stjerne i efterkrigstidens Europa.

sandten havde opnået en „smuk position“. Det gjaldt officeren Fabian von Schlabrendorff, som undgik henrettelse efter 20. juli-attentatet, og hvis *Offiziere gegen Hitler* skulle få en central betydning for opfattelsen af den tyske militære modstand mod Hitler.⁹³

Blandt dem, der havde været imod regimet, var også Friedrich Meinecke, og sigtet med den danske oversættelse af *Die deutsche Katastrophe* var netop at vise, at også Meinecke kunne indrulleres i kredsen af modstandere af regimet. I årene efter 1933 havde Meinecke over for Friis understreget, at han anså den nazistiske magtovertagelse „som begyndelsen til en af de allerstørste ulykker, der kunne ramme Tyskland“. I en tid, hvor alt tysk stod lavt i kurs, burde det for den almene danske læser være oplagt at læse *Den tyske Katastrophe*, for her var der tale om et anti-nazistisk indlæg.

Men hertil kom en anden mere fremtidsorienteret vinkel, nemlig i hvilket omfang Tyskland og tysk kultur fortsat havde en rolle at spille i bestræbelserne på at få genopbygget Europa efter 2. Verdenskrig. Det var også i Danmark i efterkrigsårene en betydelig rådvildhed om dette spørgsmål. Her stod Meinecke for Friis som „den betydeligste tyske historiker i vort århundrede“, og hans *Den tyske Katastrophe* var et „vidnesbyrd om, at det bedste af det gamle Tysklands kultur dog har kunnet overleve barbarernes hærgen og vil kunne danne et af udgangspunkterne for Tysklands og Europas genrejsning“. For dem, der gerne så et tysk indspark i debatten om, hvilken rolle Tyskland og tysk kultur burde få i europæisk efterkrigs politik, indeholdt Meineckes arbejde hans forestillinger om, hvorledes „det tyske folk på ny kunne rejse sig og genskabe den stilling i menneskeheden, som det bedste af Tysklands åndsliv bør give det forudsætninger for“.⁹⁴

I *Historisk Tidsskrift* blev *Den tyske Katastrophe* anmeldt ret forbeholdent af Holger Hjelholt. Mens han medgav, at bogen gav anledning til „stof til mange debatter om vigtige kulturhistoriske og historiefilosofske problemer“, måtte han som dansker stødes over Meineckes fortsatte begejstring for den åndelige vækkelse i august 1914 i Tyskland, når man betænker Tysklands „overfald på Belgien og fremfærd i dette“. Også mod Meineckes syn på udnævnelsen af Hitler som tysk rigskansler i januar 1933 som noget „tilfældigt“ måtte Hjelholt opponere: Hvis der i udnævnelsen „skal ligge noget tilfældigt, noget, der ikke

⁹³ Von Hassells dagbøger (på dansk: *Det andet Tyskland*), udkom i 1947 og er omtalt i Friis' brev til Meinecke af 28. november 1946, sammesteds.

⁹⁴ *Den tyske Katastrophe*, s. 2, 6 og 8 i Friis' indledning. Om holdningerne til Tyskland i efterkrigsårene, se Karl Christian Lammers, *Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter? – det dansk-tyske forhold efter 1945*, København 2005.

havde været uafvendeligt“, vil „det tyske folks skyld (medskyld) mindskes“. Og til Meineckes opfordring til en grundig revision af Frederik den Store og Bismarcks rolle i tysk historie sluttede Hjelholt af med en sætning, hvor konjunktiverne formelig stod i kø: „Om virkelig sådanne krav blev opfyldt, var der vel håb om, at Tyskland igen kunne indtage en plads blandt nationerne med kristelig-vesterlandsk kulturarv“.⁹⁵

Det er synd at sige, at *Den tyske Katastrofe* blev en bestseller i Danmark. Af en opgørelse fra Det Danske Forlag af 6. maj 1949 fremgik det, at ud af et samlet oplag på 2.200 eksemplarer (hvoraf 204 eksemplarer var fordelt som frieksemplarer) udgjorde det samlede salg 499 eksemplarer.⁹⁶ I det omfang Holger Hjelholts forbeholdne anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* blot tilnærmelsesvis afspejlede holdningen i den læsende danske offentlighed, må det erkendes, at den danske udgave af *Die deutsche Katastrophe* ikke kom til at leve op til de forventninger, som Friis og Meinecke havde næret til lanceringen af den i Danmark. Meinecke spurgte aldrig til modtagelsen i Danmark, og Friis kom på intet tidspunkt i korrespondancen ind på den.

Planerne om et besøg af Meinecke i København og af Friis i Berlin

På baggrund af de spredte møder mellem Friis og Meinecke i mellemkrigstiden var det vel naturligt, at tanken om et nyt besøg af Meinecke i København skulle dukke op hos Friis efter krigen. Allerede i efteråret 1948, dvs. mens luftbroen stadig var i fuld gang, og rejsemulighederne mellem Danmark og Berlin var såre indskrænkede, kastede Friis sig med vanlig energi ud i forberedelserne. I november 1948 indstillede Friis efter aftale med professor dr.phil. L.L. Hammerich fra Tysk Institut til Københavns Universitets rektor, professor H.M. Hansen, i dennes egenskab af formand for „Tysklandskomiteen“, at der blev stillet et beløb på mellem 3.000 og 4.000 kr. til rådighed. Formålet var at indbyde Meinecke, ledsaget af Antonie, til „så snart som muligt“ at forlade det belejrede Vestberlin og forblive i Danmark frem til maj 1949. Friis begrundede forslaget med, at Meinecke var „den mest fremragende, overlevende repræsentant for det værdifuldeste i den før-Hitlerske humanisme“, og som anledning angav Friis, at det var for at sikre Meinecke „mod den store nød, der nu hersker i Berlin“. Chancerne for at få Meinecke til København bedømte Friis dog som små på grund af Meineckes hensyn til „sine tre selverhvervende, ugifte døtre“,

⁹⁵ Se *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 2. bd. (1948), s. 562f.

⁹⁶ Se „Opgørelse over salget af „Den tyske Katastrofe“ af 6. maj 1949“, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28.

men Friis ville alligevel gøre et forsøg.⁹⁷ Tysklandskomiteen bevilgede 3.000 kr. til formålet.

Gennem personlig henvendelse til Justitsministeriets departementschef, Ejvind Larsen, lykkedes det Friis at skaffe indrejsevisum til Meinecke, og den 8. januar 1949 blev der givet grønt lys for, at den danske militærmission i Berlin kunne meddele Meinecke og frue indrejsetilladelse. Over for militærmissionens chef, generalmajor Biering, begrundede Friis indbydelsen med, at Meinecke var „den utvivlsomt betydeligste af de overlevede af det gamle Tysklands anti-nazistiske, humanistiske videnskabsmænd og kulturpersonligheder“.

Men glæden blev yderst kort, for allerede samme dag modtog Friis et telegram fra Meinecke med ordlyden: „Tiefsten Dank, leider halten mich Pflichten in Berlin. F.M.“ Men da var instruktionen til Biering allerede afsendt, og Meineckes reaktion, da Biering overbragte ham indbydelsen, var „eine grosse Überraschung, Freude und Ehre“.⁹⁸ Som Biering kunne fortælle Friis, anså Meinecke det for sin pligt at forblive i Berlin, hvor hans tilstedeværelse som rektor „for det nyoprettede universitet i vestsektorerne“, var „uundværlig for den ungdom, han nu mere end nogensinde mente at burde ofre sig for“. Men udelukket var det ikke, at ægteparret Meinecke senere på året „kunne benytte sig af tilbuddet“.⁹⁹

Herefter blev det Meineckes tur til som rektor for *Freie Universität* at indbyde Friis til at besøge Berlin. En forløber havde været et spørgsmål fra Meinecke, om Friis overhovedet kunne tænke sig at komme til Berlin, hvilket Friis havde svaret bekræftende på – under den forudsætning, at der kunne findes et passende emne for forelæsningerne. Herefter blev Friis officielt i februar 1949 indbudt til at afholde tre til fire gæsteforelæsninger i det kommende sommersemester. Med hensyn til emner forestillede Meinecke sig „tysk-danske kulturudvekslinger i det 18. århundrede“, idet Meinecke netop havde genlæst Friis’ ungdomsværk *Die Bernstorffs und Dänemark*. Friis ville i givet fald være „en af de første udenlandske videnskabsmænd“, som besøgte det nye universitet. Friis måtte imidlertid meddele, at han tidligst kunne gennemføre besøget i løbet af efteråret 1949, hvilket han stærkt beklagede i ly-

⁹⁷ Friis til Københavns Universitets rektor af 29. november 1948, EA Aage Friis arkiv 1975-2003, pk. 78, læg 4: korrespondance med Friedrich Meinecke.

⁹⁸ De to citater på dansk: „Dybeste tak, desværre holder pligterne mig i Berlin“ og „en stor overraskelse, glæde og ære“.

⁹⁹ Friis til generalmajor Biering, den danske militærmission i Berlin, af 8. januar 1949, telegram fra Meinecke til Friis af samme dato, Biering til Friis af 11. januar 1949, Meinecke til Friis af 12. januar 1949, alle i EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg 5.

set af, at de ikke havde set hinanden de sidste knap femten år. Årsagen var arbejdet med færdiggørelsen af værket *Den danske regering og Nord-slesvigs genforening med Danmark*, som ikke tillod nogen afbrydelse, ikke mindst da Friis' helbredsproblemer gjorde, at han, som han selv sagde, ikke længere var nogen „arbejdsgigant“.¹⁰⁰

I de følgende måneder gjorde Friis sit til, at ægteparret Meinecke kunne komme til Danmark. I juni 1949 måtte Meinecke imidlertid erkende, at alderdommens besværligheder forhindrede ham i nogensinde at rejse igen. Herefter gik der ikke så lang tid, før Friis i september 1949 nåede frem til den samme erkendelse og opgav enhver tanke om at rejse til Berlin. Meddelelsen herom findes i det sidste brev fra Friis til Meinecke. Ugen efter døde Friis pludseligt.¹⁰¹

Meinecke døde som nævnt den 6. februar 1954. Hans nekrolog i *Historisk Tidsskrift* blev skrevet af hans gamle kollega tilbage fra Weimarrepublikkens dage Holger Hjelholt. Den afsluttedes med ordene: „Den, der har haft den lykke at komme i personlig berøring med ham, vil i dyb taknemmelighed bevare et uudsletteligt indtryk af en rigt begavet, ædel forskerpersonlighed“.¹⁰²

Tyskland var på dette tidspunkt delt. Efter at Forbundsrepublikken Tyskland var blevet proklameret i september 1949, blev den sovjetiske besættelseszone måneden efter udråbt som den Tyske Demokratiske Republik (DDR), der i årene derefter blev en integreret part af det sovjetiske alliansesystem i Østeuropa. I 1955 stod Forbundsrepublikken Tyskland over for at genvinde sin suverænitet og blive optaget i NATO. Med København-Bonn-erklæringerne 1955 om mindretallenes stilling i Danmark og Vesttyskland afsluttedes en udvikling, som over årene havde udgjort den afgørende baggrund for Friis' indsats både fagligt og politisk siden de fjerne dage, hvor Sønderjylland var en del af det tyske kejserrige.

Afslutning

På en række områder havde Aage Friis og Friedrich Meinecke meget til fælles. Deres foretrukne historiske perioder var 1700- og 1800-tallets udenrigspolitik og idéhistorie, og centralt i deres forskning stod

¹⁰⁰ Friis til Meinecke af 21. januar 1949 og Meinecke til Friis af 9. februar 1949, EA Aage Friis privatarkiv, korrespondance 1887-1949, pk. 28, læg 5 (sidste brev er aftrykt som dok. 382 i NBD 2012, her dog med datoangivelsen 11. februar 1949); Friis til Meinecke af 20. februar 1949, som ovenfor.

¹⁰¹ Meinecke til Friis af 7. juni 1949 og Friis til Meinecke af 27. september 1949, originaler sammesteds.

¹⁰² Holger Hjelholt, nekrolog over Friedrich Meinecke, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 4. bd. (1954), s. 427f.

staten med en betoning af de store personligheders betydning. Som de udadvendte personligheder, de begge var, søgte de at påvirke den politiske debat i den retning, de hver især fandt var den rette; for Friis' vedkommende gennem et livslangt medlemskab af Det Radikale Venstre og Meinecke før 1914 i de national-liberale i Baden og i Weimarrepublikken i det venstre-liberale *Deutsche Demokratische Partei*, men også gennem udstrakte personlige kontakter og netværk til førende politikere og andre fremtrædende personligheder. Som yderst flittige brevskrivere fastholdt de over årene kontakt til meget brede segmenter af både politikere og personligheder inden for samfund og kultur i Danmark såvel som i Tyskland.

De var begge universitetslærere, men her skiltes vandene. Meinecke havde været professor den største del af sit liv siden 1901, først i Strassburg i Elsass/Alsace, siden i Freiburg im Bresigau og fra 1914 og frem til pensioneringen i 1932 ved universitet i Berlin. En lang og varieret karriere, som kom til at sætte sit præg på de studerende, som kom i forbindelse med Meinecke i disse år. Takket være Meineckes tolerance og åbenhed over for andre anskuelser skulle han komme til at påvirke sine elever i betydelig grad og fastholdt kontakten med dem, også med de mange, som før 1945 var emigreret til USA.¹⁰³

Hvad angår Friis' professorkarriere, gav hans elev Axel Linvald i nekrologen fra 1950 en ret behersket vurdering af hans evner som universitetslærer. Den mandede ud i en konstatering af, at Friis' professorgerning „næppe gav ham den fulde indre tilfredsstillelse, ej heller fik den betydning, man havde ventet“. Også den senere besættelseshistoriker Jørgen Hæstrup, som skrev speciale hos Friis, gav en behersket bedømmelse af hans evner som universitetslærer, men betonedede på den anden side hans personlige omsorg for eksempelvis den aldrende Steenstrup, en facet, som kan genfindes i Friis' omsorg for Meinecke og hans familie.¹⁰⁴

Af indlysende grunde kan der ikke være tale om, at Friis stod i et elevforhold til Meinecke, men nok at Meinecke i hele brevskrivningsperioden spillede en rolle som det beundrede forbillede for Friis. Dette skulle blive endnu mere markant i årene efter 1945, hvor Friis havde været på pension siden 1935 og havde mistet sin position i det historiske fagmiljø. Hertil kom, at Friis i 1945 havde måttet erkende, at meget af det, han havde troet på og arbejdet for siden ungdommen, nu var ødelagt. I stedet fremstod 1700-tallet med dets kosmopolitiske samliv mellem dansk og tysk som en idealverden for Friis. I efterkrigs-

¹⁰³ Se Ritter 2006, s. 28f.

¹⁰⁴ Se Linvald 1950, s. 10 og Jørgen Hæstrup: *Ad omveje: studieår i København 1927-1934*, København 1981.

tidens første år, hvor alt tysk var forhad, var det vel naturligt, at han netop skulle se Meinecke, der havde lignende forskningsinteresser, som den naturlige brevskrivningspartner.

Dette leder til spørgsmålet om, hvor fortrolige de i grunden var. Et svar kunne være, at de nok var nære venner, men næppe fortrolige. Det forekommer bemærkelsesværdigt, at Friis i det brev, hvori han fortæller Meinecke om sin tidlige afsked fra Københavns Universitet i 1935, intet nærmere fortæller om den personlige side af førtidspensioneringen. Ser man på den måde, Meinecke titulerede Friis i brevene ("Sehr verehrter, lieber Herr Kollege" i 1923 og i 1931 og „Lieber verehrter Freund“ fra 1946 og 1948, må man nok sige, at Meinecke betragtede Friis som en nær ven. Som dansker er det herefter naturligt at spørge, om de blev dus, men her er svaret benægtende. Når dette er sagt, må det tilføjes, at Meinecke kun var dus med overordentlig få mennesker. Selv over for nære venner som professorerne Hermann Oncken og Siegfried A. Kaehler forblev han Des.

Friis udviste i hele brevskrivningsperioden en betydelig interesse for alt, hvad der foregik i Tyskland. Dette står i kontrast til Meinecke, som på intet tidspunkt syntes at være interesseret i danske forhold – men nok i sønderjyske. Til gengæld var Meinecke fascineret af alt amerikansk, en fascination, som kom til udtryk allerede i 1918 og ikke blev mindre siden.¹⁰⁵

Korrespondancen mellem Aage Friis og Friedrich Meinecke står som noget af et særsyn i dansk lærdomshistorie. Næppe mange danske historikere, om overhovedet nogen, har ført en så langvarig og stundom så intens korrespondance med en tysk historikerkollega om det dansk-tyske forhold, som Friis gjorde det med Meinecke. Oveni kan lægges, at for begge var det et udgangspunkt, at samspillet mellem dansk og tysk i Helstatens dage sås som en guldalder, som begge gerne så genoplivet. Men oven på den tyske besættelse af Danmark skulle Danmarks forhold til Forbundsrepublikken Tyskland, som Danmark optog diplomatiske forbindelser med i 1951, udvikle sig på en måde, der nok indbefattede et snævert politiske og økonomiske samarbejde, men uden tilsvarende forbindelser på det kulturelle område. Det vil sige uden berøring med alt det, som havde dannet bagtæppet for Aage Friis' mangeårige korrespondance med Friedrich Meinecke.

¹⁰⁵ Ritter 2006, s. 27f.